

Atıf: Koca, B. U. (2021).
Jeremy Bentham'ın faydacı
ahlakının temelleri ve ahlak
eğitimi açısından
değerlendirilmesi. *İctimaiyyat
Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1),
ss. 81-103.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
16 / 11 / 2021
Kabul / Accepted
27 / 01 / 2022

Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlakının Temelleri ve Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

The Foundation of Jeremy Bentham's Utilitarian Ethics and Evaluation in Terms of Moral Education

Bülent Uğur KOCA^a

ÖZET	ABSTRACT
<p>Eğitim felsefesi, bir toplumun hayatı anlamlandırma, algılama ve değerlendirme anlayışına ne kadar uygunsa, eğitim uygulamaları da o kadar tutarlı ve etkili olacaktır. Bu bağlamda ahlak eğitiminin de esas alınan felsefenin de toplumun anlayışına uygun olması eğitimin verimini olumlu yönde etkileyecektir. Çalışmada faydacı ahlak teorisinin kurucusu Jeremy Bentham'ın ahlak temellendirmesi irdelenmiş farklı kültürlerde ve düşünsel paradigmalarda ahlak eğitiminde uygulanabilirliği konu edilmiştir. Makalenin temel sorusu, Bentham'ın bireysel haz üzerinden gerçekleştirdiği faydacılığın, toplumsal iyilik sözü konusu olduğunda temel kurgusunun değişip değişmediği ve bu ikilem arasında ahlak eğitime ne şekilde uygulanabileceği üzerine şekillenmiştir. Nitel yönetime dayandırılmış bu araştırma durum araştırması deseninde tasarlanmış, yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışma Bentham'ın siyasi, hukuki ve ekonomik görüşlerinden ziyade faydacı ahlak teorisiyle sınırlandırılmıştır. Araştırmada Bentham'ın ahlak teorisinin temellendirme, uygulama, hesaplama ve genelleme hususunda belli sorunlar içerdiği görülmüş ve ahlak eğitimi uygulamalarında farklı bir öneri sunamadığına dikkat çekilmiştir. Bentham'ın yararçı ahlak teorisinin göreceli ahlak anlayışına sahip toplumların ahlak eğitiminde esas alınabileceği vurgulanmıştır.</p>	<p>The more the philosophy of education is compatible with the understanding, perception and evaluation of a society's life, the more consistent and effective the educational practices will be. In this context, the fact that the philosophy on which moral education is based is compatible with the understanding of the society will positively affect the efficiency of education. In the study, the moral justification of Jeremy Bentham, the founder of the utilitarian moral theory, was examined and its applicability in moral education in different cultures and intellectual paradigms was discussed. The main question of the article is whether the basic fiction of Bentham's utilitarianism, which he realizes through individual pleasure, has changed when it comes to social goodness, and how it can be applied to moral education in the midst of this dilemma. Based on the qualitative method, this research was designed in a case study design and was handled with an interpretive approach. The study is limited to utilitarian moral theory rather than Bentham's political, legal and economic views. In the study, it was observed that Bentham's moral theory contained certain problems in justification, application, calculation and generalization, and it was noted that he could not offer a different suggestion in moral education practices. It has been emphasized that Bentham's utilitarian moral theory can be taken as a basis in moral education of societies with a relative moral understanding.</p>
<p>Anahtar Kelimeler Etik, Ahlak Eğitimi, Faydacı Ahlak, Jeremy Bentham</p>	<p>Keywords Ethics, Moral Education, Utilitarian Ethics, Jeremy Bentham</p>

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. Email: bulentugurkoca@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

1. Giriş

Deneycilik (ampirizm) ve doğalcılık (natüralizm) gibi akımların ilk temsilcilerini on yedinci yüzyılda bulmak mümkündür. Bentham'ın yaşamış olduğu on sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl Kıta Avrupa'sında, kral ve kilisenin güvenilirliğini kaybetmesi sonucu güvenilebilir kaynak arayışı ve bu kaynağın ontolojik ve epistemolojik temellerinin ikna edici bir şekilde ortaya konulması gereği duyulmuştur. Siyasi ve hukuki birlikteliği sağlayan kral ve ahlaki birlikteliği tesis eden kilise dışında insanların kabullenebilecekleri özgün bir yapı kurmak dönemin Avrupası için kolay olmamıştır. Ahlakın, hukukun ve politikanın doğa yasalarına bağlanması ve seküler bir kimlik kazanması dönemin en rağbet gören akımlarındandır. Bu konuda diğer öncüleri gibi Bentham da ahlaki, siyaseti ve hukuku bilimsel temeller üzerine kurmayı, bu yolla değişmez bilimsel yasalara ulaşmayı hedeflemiştir.

Bentham, faydacı teorisinin kurucusu kabul edilmektedir. O, faydacılığı hem sistemleştirmiş hem de kamu politikası haline getirmiştir (Scarre, 2002: 72). Onun bilim anlayışı, deney ve gözlemi temele alan, ampirist çerçevede olgulara dayalı seküler bir anlayıştır. Bentham, kendi bilim anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalmış, bilimsel bir temeli olmadığı ve hiçbir olgusal içeriği bulunmadığı gerekçesiyle toplum sözleşmesi teorisini reddetmiştir. Bentham'ın siyaset ve hukuk anlayışı faydacı etik anlayışı üzerinden şekillenmiştir. Ona göre faydacılığın insani temeli, hazlara ulaşmakla sağlanacağını iddia ettiği mutluluk arzusudur. Bu duygu insanda faydalı gördüğünü arzulama zararlı gördüğünden de uzaklaşma eğilimi doğurur. Faydalıya yönelme iyi dolayısıyla ahlaki sayılır. Bentham faydacılığının ayırt edici ilkesi “en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu” ilkesidir.

Ülkemizde Bentham'ın düşünceleri başta felsefe olmak üzere hukuk, siyaset, uluslararası ilişkiler, ekonomi, ahlak gibi alanlarda araştırmalara konu olmuştur. Hukuk alanında Ahmet Gürbüz'ün “Hukuk felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi” isimli kitabı ve Aslı Çavuşoğlu'nun “Doğal haklar ve Jeremy Bentham” isimli makalesi, Siyaset alanında, M. Hanefi Macit'in “Hazcı Yararcılık ve Jeremy Bentham'ın Politika Felsefesi”, ekonomi alanında Melek Bıyıklıoğlu Koyuncu'nun “Utilitarianism” isimli makaleleri bunlardan birkaçıdır. Aynı zamanda faydacı ahlak teorisinin felsefi düzlemde yeteri kadar incelendiği de söylenebilir. Bu bağlamda Bentham'ın temel eserleri Türkçeye çevrilmiş ve birçok ahlak felsefesi kitabında faydacılık, utilitarianism, klasik pragmatizm, yararcılık gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Bu kitapların her birinde kurucu düşünür olarak Bentham'ın ahlak teorisine yer verilmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak, Ahmet Cevizci'nin “Etiğe Giriş” ve “Etik-Ahlak Felsefesi” kitapları, Ray Billington'ın Abdullah Yılmaz tarafından Türkçeye çevrilen “Felsefeyi Yaşamak” eseri verilebilir. Ayrıca literatüre yeni kazandırılmış olan Ferhat Akdemir'in, “Bir Ahlak Öğretisi Olarak Faydacılık-Utilitarianizm” kitabı ve 2021 yılında tamamlanmış Kemal Büyükhoca'nın “Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak Anlayışı Üzerine Bir Soruşturma” adlı yüksek lisans tezi de Bentham'ın ahlak teorisi ile ilgili çalışmalara örnek gösterilebilir. Aynı şekilde Bentham'ın düşüncesi birçok makale ve araştırmanın konusu olmuş felsefe ve hukuk alanında ilgili veriler analiz edilip yorumlanmıştır. Sebile Başok Diş'in ‘Bentham ve Mill'in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi, Celal Türer ve Metin Aydın, “Utilitarianism ve Pragmatizm: Farklar, Ortak Noktalar” isimli çalışması, bulunduğu söylenebilir. Bununla beraber teoriyi ahlak eğitimi bağlamında ele alan özgün bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Faydacı ahlak eğitiminin ahlak eğitiminde uygulanabilirliğinin ve ahlak eğitiminde karşılaşılabilecek çeşitli problemlerin ele alındığı bu makalenin, teorisinin ahlak eğitimi açısından incelenmesi noktasında yeni çalışmalara kapı aralayacağı düşünülmektedir. Bu şekilde teorisinin uygulama alanındaki avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin daha sağlam bir şekilde ele alınacağı düşünülmektedir.

Ülkemiz, eğitim sisteminde 2005- 2006 öğretim yılından itibaren faydacı teoriye oldukça yakın bir yaklaşım olan pragmatist felsefe esaslı yapılandırmacı eğitim anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış çerçevesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri de şekillendirilmiş ve programlar hazırlanmıştır. Değerler eğitimi programları ve uygulamalarında da faydacı bakış açısının etkisi büyüktür. Yapılandırmacı anlayışın tarihsel temellerini incelediğimizde, bu anlayışın oluşumunda faydacılığın önemli bir etkisi olduğu görülecektir. Programların daha sağlıklı değerlendirilmesi ve irdelenmesi adına yapılandırmacı anlayışın tarihsel gelişimi içerisindeki temellerinin incelenmesi önemlidir. Özellikle pozitivist bakış açısıyla bilimsel bir ahlak anlayışı ortaya koyma iddiası taşıyan faydacı ahlak teorisinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ve değerler eğitimi açısından ele alınması ve incelenmesi önemlidir.

Makalenin temel sorusu, Bentham'ın bireysel haz üzerinden gerçekleştirdiği faydacılığın, toplumsal iyilik söz konusu olduğunda temel kurgusunun değişip değişmediği ve bu ikilem arasında ahlak eğitimine ne şekilde uygulanabileceği üzerine şekillenmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- ✓ Bireysel haz ve toplumsal iyi çatıştığında bireyin mutluluğu hangisindedir? Niçin?
- ✓ Bu durum bireysel hazların dolayısıyla bireysel mutluluğun sınırlanması anlamına gelmez mi?
- ✓ Akıl ve iradenin teorideki yeri nedir?
- ✓ Teorinin ahlak eğitiminde uygulanabilirliği var mıdır?
- ✓ Bireysel mutluluktan toplumsal mutluluğa geçiş hangi tür eğitim anlayışı ve uygulaması ile ortaya konulacaktır?

Bu sorular çerçevesinde ele alınan çalışmada Bentham'ın faydacı ahlak anlayışının temellendirmeleri araştırılmış, gerekli görüldüğünde teorinin içeriği hakkında da bir kısım bilgiler verilmiştir. Bununla beraber ahlak eğitimi açısından ne derece uygulanabilir olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerine dayandırılmıştır. Yöntemin doğası gereği çalışmada probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşısı içinde olunmuştur. Nitel yöntemle dayandırılmış bu araştırma durum araştırması deseninde tasarlanmış, yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışma Bentham'ın siyasi, hukuki ve ekonomik görüşlerinden ziyade faydacı ahlak teorisiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda Bentham sonrası faydacılığa katkıda bulunan ve değişik bakış açısı kazandıran John Stuart Mill (öl. 1871), Richard Brandt (öl. 1997) vb. düşünürlerin görüşlerine ve faydacılıkla büyük benzerlikler taşıyan pragmatist düşünürlerin görüşlerine değinilmemiş, sadece Bentham'ın ahlak teorisindeki fikri durumu araştırmaya tabi tutulmuştur. Onun faydacılık anlayışı eleştirel bir bakış açısıyla rasyonel tutarlılık ölçütü alınarak incelenmiş, derin bir algıya ulaşmaya çalışılmıştır.

Araştırmada algılama biçimine vurgu yapan veri setleri ve metin analizi yöntemi öne çıkmaktadır. Doküman analizi; dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma aşamalarına göre yapılmıştır. Bentham faydacılığının doğru anlaşılması için ağırlıklı olarak birinci el kaynaklar tercih edilmiştir. Bu bağlamda Bentham'ın 2017 yılında Türkçeye "Ahlak ve Yasama İlkeleri" başlığıyla çevrilmiş "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation" eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır. İlgili dokümanların araştırma problemi ve amacına uygunluğu belirlenmiş ayrıca, dokümanların içeriğinin çalışmanın kavramsal çerçevesine uyup uymadığı tespit edilmiştir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde faydacılığın tarihsel gelişim süreci ele alınmış, faydacı düşüncenin sistemleşmesine katkıda bulunan düşünürlerin ilgili fikirleri hakkında ön bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Bentham'ın sistemleştirmiş olduğu faydacı ahlak anlayışının temelleri, amacı ve diğer ahlak düşüncelerine getirdiği eleştiriler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Bentham'ın geliştirdiği ahlak teorisi tutarlılık, rasyonellik ve uygulanabilirlik açısından değerlendirmeye tabi tutulmuş ahlak eğitiminin de uygulanabilirliği tartışılmıştır.

2. Bentham (öl. 1832) Faydacılığının Tarihi Temelleri

Anglo- Sakson geleneğinin bir ürünü olan utilitarizm, faydacılık, yararcılık, klasik pragmatizm veya utilitarist ahlak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Utilitarizm kökeni latince olan ve Türkçede “fayda” manasına karşılık gelen bir kelimedir (Türer ve Aydın, 2019: 121-124). Bentham, felsefe tarihinde “faydacılık” ismini ilk defa kullanmış ve onun etik teorisini ve pratikte uygulamasını ortaya koymuştur. Ünlü eseri *Fragment on Government* (1962: 271)da Bentham, utility kavramını “herhangi bir şeyde bulunan ve onun vasıtasıyla mutluluk, iyilik, haz, avantaj elde etmeye yarayan eğilim” anlamında kullanmıştır.

Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Stuart Mill, Bentham vb. taraftarları olan faydacı yaklaşım, akılcı düşüncüyü değil deneyci düşüncüyü esas alır (Türer ve Aydın, 2019: 121-124). Yararcılık, bir eylemi, haz üzerinden mutluluk sağlamasına ya da mutluluğu engellemesine göre değerlendirilen bir ilkedir (Tepe, 2021). Ortaya konulan eylemin mutluluğu artırma eğilimi, azaltma ve engelleme eğiliminden fazlaysa o eylem fayda ilkesine uygun bir eylem kabul edilir. Fayda ilkesine uygun bir eylem, yapılması gereken bir eylem olarak kabul edilir. Bu eylemi en alt düzeyde ele aldığımızda yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmayan eylemdir. Bu durumda eylemin, doğru bir eylem olduğu en azından yanlış bir eylem olmadığı söylenebilir. Faydacılar, faydayı insan eylemlerinin amacı olarak kabul ettiklerinden iyinin ve kötünün ölçütünün de fayda olduğunu söylerler (James, 2003: 30).

Bentham, teorik olarak ahlaki haz üzerinden temellendiren ilk kişi değildir. O, ahlaki bilimsel temeller üzerine ele alma yoluna gitmiş ve hazlar üzerinden sistematik bir ahlak anlayışı ortaya koymaya çalışmış bir düşünürdür. Bentham'ın geliştirdiği utilitarizm, faydacılık veya klasik pragmatizm diyebileceğimiz ahlak teorisine geçmeden önce onun fikirlerinin tarihsel zeminini ele almak ve düşünsel referanslarını tanımak, faydalı olacaktır.

Ahlakın haz ile temellendirilmesi ilk olarak Antik Yunan düşünürleri tarafından ortaya atılmıştır. Bilimsellik ve nicelik vurgusuyla daha kapsamlı ve ilkeli bir görünüm ortaya koyan Bentham faydacılığı, Aristippos (öl. M.Ö. 356) kısmen de Epikuros'un (öl. M.Ö.270) hedonizmine dayanır. Kyrene Okulu'nun kurucusu Aristippos, hazcılık öğretisini ilk olarak gündeme getirenlerden biridir. Duyumsal bir hedonizm olarak ortaya çıkan hazcılığın, doğal ya da psikolojik olgulardan hareket ettiğini düşünür. Kyreneliler, adalet, basiret, dostluk ve ölçülülük gibi geleneksel erdemleri hiç hesaba katmamışlardır. Anlık hazları ve bu hazların belirlediği maddi mutluluğu, hayatın en yüksek amacı olarak kabul etmişlerdir (Cevizci, 2014: 46-47). Aristippos, insan davranışını motive eden şeyin haz arayışı veya olduğunu dile getirir. Bütün insanların acıdan kaçıp, hazzı yöneldiği şeklinde bir düşünce taşıyan Aristippos, betimleyici bir teori olarak psikolojik hazcılığı esas kabul eder (Türer ve Aydın, 2019: 121-124). İyiyi ve değeri davranışın içgüdüsel doğasına bağlayan Aristippos'a göre en yüksek iyi, kişinin kendi hazzıdır ve başka her şey ancak bu hazlara hizmet ettiği ölçüde iyi ve değerli kabul edilir (Cevizci, 2014: 48-50). Antik Yunan'da eylem değerlerini haz ile temellendiren filozoflardan biri de Epikuros'dur (Akarsu, 1982: 76). O, Aristippos'un nicelik üzerinden temellendirdiği hazcılığını, niteliksel bir hazcılığa dönüştürmüştür. Bütün hayvanların

acıdan kaçıp hazzı yönelmesini esas alarak düşüncesini temellendiren Epikuros, hazla iyiyi, acıyla da kötüyü birbirine eşitlemiştir. Epikuros, kesinlikten yoksun ve belirsiz bir dünyada, dolayimsız deneyimleriyle birlikte duyguların haz ve acıya duyarlı olduğunu söylerken, hazcılığı ampirik ya da deneyimci bir epistemolojiye dayandırmıştır. Epikuros, Aristippos'un aksine hazzın süresinin yoğunluğundan daha önemli olduğu görüşündedir. Dolayısıyla fiziki ya da maddi hazlar yerine, manevi hazların tercih edilmesi gerektiğini düşünür (Cevizci, 2014: 52-55). Epikuros, zevkler arasında yetkinlik olarak farklar olduğunu düşünmüş, her zevkin geçerli veya peşinden koşulacak yetkinlikte olmadığını söylemiştir. Zenginlik, şan şeref, para değersiz zevkleridir. Bu zevkler değersiz olduğu için insan kendine uzun süreli yarar verecek zevklerin peşinden koşmalıdır (Epikuros & Hayrullah Örs, 1962: 38). Aynı zamanda Epikuros, ölçülü olmanın gereğine de dikkat çekmiş, bu konuda şöyle demiştir: "Ölçülülük her şeyin başında gelen en büyük zenginliktir. Onun için ölçülü olmak felsefeden bile daha değerlidir. Çünkü diğer bütün erdemlerin kaynağı ölçülü olmaktan geçer." (Epikuros & Hayrullah Örs, 1962: 39). İlkçağ hazcılığına yönelik yapılan değerlendirmeler Bentham'ın haz temelli yararcılığının bir boyutu olan "ahlak içeriğine" temel oluşturmaktadır (Macit, 2020: 82).

Bentham'ın faydacılığını etkileyen kişilerden biri de yeniçağın ilk faydacı düşünürlerinden kabul edilen Thomas Hobbes'dır (öl. 1679). Hobbes, iyi ve kötüyü tanımlarken "haz verici olan, hoş giden iyidir; tersi kötüdür." demiştir. Maddeci ve deneyimci bir kimliğe sahip olan Hobbes, insanı doğal bir varlık olarak tanımlar ve doğanın yasasına göre hareket etmek zorunluluğu olan bir varlık olarak görür. Bu sebeple insan için özgürlükten söz edilemeyeceği düşüncesini taşır (Hobbes, 2008: 46). Ona göre doğa nasıl keskin kanunlarla işliyorsa insan da karşı konulamaz içgüdülerle idare olunmaktadır. İnsanın canlılığını koruması ve hayatını devam ettirmesi en önemli amacıdır. Bu sebeple insanın iradi ve gayri iradi bütün hareketlerinin bu amaca hizmet etmek için var olduğu düşüncesindedir. Hobbes, insanın ahlaka konu olan eylemlerinin iki içgüdüsel temele dayandığını söylemiştir. Ona göre bu iki temel arzu ve nefret duygularıdır (Hobbes, 2008: 46-47). Arzuya yönelik eylemler iyi, arzuyu engelleyen eylemler ise kötüdür. Dolayısıyla Hobbes'ın iyi ve kötü kavramlarının içini, insan doğasının temel nitelikleri üzerinden belirlediği söylenebilir. Onun bu düşüncesi duyu ve duygu üzerinden temellendirilen yeni etik anlayışın temelini oluşturmuştur. Hobbes'e göre insan bilgisinin tek kaynağı tamamen dışsal cisimlerden kaynaklanan duyumdur. Nesnelerin insanın duyu organlarına yaptığı etki duyumunu oluşturur. Duyumlar da insan zihninde toplanarak bilgiyi, hafızayı ve zamanla anıları meydana getirir. İnsan zihninde toplanan algıların doğru bir şekilde organize edilmesi sonucunda ise düşünce oluşur (Hobbes, 2008: 85-94). O, bireyin bir eylemi yerine getirmesi için yeterli koşulun içindeki istek ve arzu olduğunu ve bunun - ister ahlaki isterse başka bir sebeple olsun- insana ait bütün eylemler için geçerli bir ölçüt olduğunu söyler. Hobbes'e göre Tanrı, felsefenin veya düşünmenin konusu olamaz. Bu, Tanrı ile ilgili bir eksiklikten değil, insan zihninin sınırlı olmasından kaynaklanır. İnsan akli sınırsız ve sonsuz bir kudreti tasavvur edemez. Çünkü o, duyu organlarıyla algılayamadığı bir şeyi tasarlayamaz (Hobbes, 2008: 397-406). O insanın eylemlerinin iradî olduğuna inanır. Ancak insanı o eylemleri yapmaya iten istek iradî değildir. İsteğin yaratıcısı ve hâkimi insan değil Tanrı'dır. İnsanın her eyleminin bir sebebi vardır ve bütün sebeplerin son halkasını Tanrı oluşturur. Hobbes, insanın Tanrı'nın emretmediği bir şeyi yapabileceğini ancak Tanrı'nın iradesinin sebep olmadığı bir duygu veya istek sahibi olamayacağını ifade eder (Hobbes, 2008: 263).

Bentham, Fransız İhtilalinden sonra Avrupa'da yaşanan hukuki, sosyal, ekonomik ve siyasi problemlerin yansımalarının İngiliz toplumunda da çeşitli problemlere yol açtığını görmüş ve problemlerin kutuplaştırdığı toplumu ortak bir zeminde buluşturmaya yönelik bir çözüm üretmek için kapsamlı bir sosyal teorinin geliştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu bağlamda Bentham,

Newton'un fizik alanında yaptığı şeyin bir benzerini ahlak alanında yapmaya çalışmıştır. Ahlakın işleyiş yasalarını ortaya koymaya uğraşmış, hazzın matematik yöntemini belirleme uğraşına girmiştir (Akdemir, 2020: 102). Faydacı teoriyle toplumdaki ortak refaha yapılacak vurgunun toplumun mevcut kaotik durumunu ortadan kaldıracığına inanan Bentham, önerdiği hukuki, sosyal, ekonomik ve politik tüm önerilerinde bunu göz önüne almıştır.

2.1. Faydacı Düşüncenin Temel Özellikleri

Faydacılık, "Fayda İlkesi (the Principle of Utility)" ya da "En Yüksek Mutluluk İlkesi (The Greatest Happiness Principle)" (Bentham, 1962: 2) olarak isimlendirilir. Faydacılık hukuktan siyasete, iktisattan eğitime, sosyolojiden uluslararası ilişkilere kadar neredeyse hayatın bütün alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Batı ahlak düşüncesinin özellikle Anglo-sakson dünyanın en belirgin etik teorilerinden birisidir. Faydacılığı anlamak, günümüz dünyasının etik ve sosyo politik durumunu anlamayı kolaylaştırır. Çünkü o yürürlükte olan ulusal ve uluslararası politikaların, ekonomik uygulamaların bireysel ilgi ve toplumsal ilişkilerin birçoğunun arka planında yatan temel motivasyon olarak görülmektedir.

Faydacılar, insan eylemlerine ve deneyimlerine oldukça önem verirler ve deneyimlerin analizinin ancak bilimsel yöntem ile gerçekleştiğini iddia ederler. Onlar bilimsel araştırmanın temelde ahlaki bir eylem olduğunu düşünürler. Çünkü ahlaki yargıların tamamen araştırma ürünü olduğu kanaatini taşırlar. Aynı zamanda faydacılar, bilimsel yöntemin kendisini geliştiren ve doğrulayan bir özelliğe sahip olduğunu ve uzun vadede sosyal kuvvetleri kontrol edeceği inancını taşır. Bu çerçevede bilimin ahlak potansiyellerimizi geliştirmeye hizmet etmesi gerektiği tüm faydacıların ortak anlayışı olarak kabul edilir. İnsan düşünsel yeteneklerini araştırarak hayatın zorluklarını aşmaya yönelir. Aynı zamanda bu yeteneklerini ahlaki sorunlarını aşmak için de kullanır. Faydacılıkta ahlak, doğru veya yanlış iyi veya kötü olarak kabul edilen davranışlarla ilgilenen bir bilim olarak kabul edilir. Değerlerin deneysel olarak bilinebilir ve test edilebilir olduğuna inanılır. Ahlakın temeline doğal çevre ile sürekli iletişim halinde bulunan insanı yerleştiren bu düşünce, ahlaki deneyimi anlamak için bir teori geliştirmiştir. Bu teori, eylemler için karar vermeyi içeren düşünme süreçlerini araştırır (Türer, 2009: 165-185).

Faydacılık insan doğasını açıklarken belirli önsel kabullerden yola çıkmaz. Bir başka deyişle faydacılık soyut veya somut teolojik kabullerden bağımsız bir insan doğası üzerinde durur. O, insan doğasını duygusal, duygusal ve düşünsel bütünlüğü içerisinde inceler ve insan doğasından hareketle bir ahlak sistemi oluşturma yoluna gider. Bu sebeple insanı esas alan her düşüncenin ve düşünürün faydacılığın gelişmesine önemli bir katkı sağladığı düşünülür (Öztürk, 2016: 35). Faydacılığın amacının en önemli sloganı "Dünyadaki iyiliğin miktarını en yüksek seviyeye çıkaracak şekilde davran" sözü özetlemektedir (Başdemir, 2009: 244).

3. Bentham'ın Faydacı Ahlak Anlayışı

Faydacı ahlak anlayışının ele alındığı bu bölümde, Bentham'ın faydacı anlayışının bilimsel temelleri ve bu teorinin ortaya çıkmasının gerekçeleri, ahlaki eylemin amacı hakkındaki görüşleri, ahlaki ilke ve değerlerin kaynağı, faydacı yargının diğer ahlaki yargılardan farkı ve Bentham faydacılığının içeriği konuları ele alınmıştır. Bu bağlamda Bentham'ın fikirleri yanında yeri geldikçe onun düşüncelerine getirilen eleştiriler de ele alınacak, konularla ilgili tartışmaları bir bütünlük içinde ortaya koyma çabası güdülecektir.

Faydacı ahlakı sistematik bir bütün haline getiren Bentham'a göre toplumsal kurum ve değerler insan doğasından hareketle etik bir temele dayandırılarak ele alınmalıdır. Bentham, Bacon, Hobbes

ve Hume gibi düşünürlerin izinden gitmiş ve gözlem ve deneye dayanan amprizmi benimsemiştir. Bentham'ın bilimsel etik teorisi, içinde hiçbir metafizik ögeyi barındırmayan bu dünya ile sınırlanmış, insana dair olguları temele alan bir teoridir. Ona göre bu etik teoriler apriori sezgiler üzerine inşa edilmiş oldukları için bilimsel olmaktan uzaktır. Bu durum ahlak alanında keyfiliğin ortaya çıkmasına sebep olur. Ona göre bilimsel bir etik teori, ahlak alanında var olan keyfilik ve karmaşıklığa bir son verebilir. Bir başka ifadeyle etik, insan doğasından hareket ederek onu bilimsel bir temelde olgusal bir yapıda ele alınmalıdır (Şekerci, 2015: 520). Ona göre iyi bir etik teorinin amacı dünyada yaşayan melekler yaratmak olmamalıdır. Ahlak bir olgu olarak kabul edilmeli ve insan yaşamı için yasalar koymalıdır (Stephen, 1900: 188). O, hukuk ve siyasetin etikten türetilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu etik insan doğasını olgusal olarak ele aldığı için aynı zamanda bilimseldir. Bu sebeple Bentham, ampirik temellere dayalı bilimsel bir ahlakı kurgulamaktadır. Onun ahlak anlayışı eylemlerimizin sonuçlarına ve önemine odaklanır. Bu bağlamda niyetleri konu dışı olarak değerlendirir.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinin ünlü hukukçusu kabul edilen Bentham, fayda ilkesini bütün eylemlerin ve edimlerin merkezine yerleştirmiştir. "Nefes alan hiç kimse yoktur ki hemen hemen bütün ömrü boyunca bu ilkeye boyun eğmemiş olsun" (Bentham, 2017a: 19) şeklinde iddialı bir tespit yapan Bentham, bu tespiti ispat etme yoluna gitmez. Bununla beraber bu ilkenin doğruluğunu teyit ettirmeye yönelik bir çabası da yoktur. Fayda ilkesinin doğruluğuna bir kanıt getirmeyen Bentham, böyle bir kanıtın olmadığını, olamayacağını hatta olmasının da gerekli olmadığını düşünür. O, bu ilkenin tanımlanmasının, kanıtlanmasından daha önemli olduğu görüşündedir. Ona göre başka şeyleri kanıtlamak için kullanılan şeyin kanıta ihtiyacı yoktur. Bu tür kanıtlamalar mümkün olmadığı gibi aynı zamanda gereksizdir (Bentham, 2017a: 19). Bentham için bir ilkenin doğrulanmasından ziyade yanlışlanamaması önemlidir.

Bentham, faydacılıkla ilgili görüş ve tezleri analiz etmiş, neyin faydalı olduğu veya neyin acıya neden olduğunu tespit eden bir sistem geliştirmiştir. Bu sisteme 'felicitic calculus' adını veren Bentham, sistemi ahlak ve hukuk anlayışının temeline yerleştirerek bu alanlarda ortaya konulacak reformasyon sürecinin önünü açmıştır (Cevizci, 2008: 195). Ona göre faydacılığı anlamak için bakılması gereken tek şey insanın eylem ve edimleridir. Bu açıdan bakıldığında faydanın haz ve elemle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü fayda, hazza ulaşmak ve acıdan sakınmak sonucunda ortaya çıkar (Bentham, 2017a: 17). Fayda İlkesi ile bütün eylemleri onaylayan ya da onaylamayan ilke kastedilir. Bu onaylama ya da onaylamama eylemden etkilenen kişilerin mutluluğunu artırma ya da azaltma eğilimine göre değişir. Bir başka deyişle mutluluk ya da acıyı ortaya çıkarma eğilimine bakılarak yapılır. Fayda ilkesi sadece bireylerin değil yönetimin (government) her türlü eyleminin de ölçüsü kabul edilir (Bentham, 2017a: 17). Faydacılık ilkesi bir ölçüt sunması sebebiyle karar verici; eylemin doğruluğunu ve yanlışlığını ortaya koyması sebebiyle de değerlendirici bir boyutu vardır.

Bentham'da selefleri gibi mutluluğu herkesin arzusu olarak kabul etmiş, evrensel olarak paylaşılan bir değer şeklinde ifade etmiştir. Faydacılığı evrensel bir ilke olmasının yanında uygulaması basit bir teori olarak niteleyen Bentham, onu doğanın bütün insanları kapsayan temel bir ilkesi olduğu iddiasındadır. Bu ilkenin acı ve haz olduğu görüşündedir. Fayda ilkesi acıdan uzaklaşmayı hazzı da elde etmeyi gerektirir (Bentham, 2008: 382). Bu ilkenin evrenselliğinin bütün insanları kapsamaması yönüyle olduğu söylenebilir. Fakat bireysel ve toplumsal olarak her insanın faydası farklı olacağı için eylemlerde evrensellik söz konusu değildir. Bentham, bu şekilde insanların eyleme tarzlarını ve insanların eylemlerinin arkasında yatan güçleri bilimsel olarak ortaya koyduğunu düşünür. Ona göre bütün insanlar fayda ilkesine göre hareket ederler ve bu ilke bütün ahlaki erdem ve değerlerin

kaynağıdır (Bentham, 2017a: 19). Bentham'a göre insana haz veren her şey aynı zamanda onun faydasıdır. Fayda kavramı haz ve mutluluk kavramlarıyla yakından ilgilidir. Bu yönüyle fayda kavramının bir acıya engel olma veya bir hazzı arttırma özelliği taşıdığı söylenebilir (Gürbüz, 1999: 77). Fakat MacIntyre Bentham'ın faydacılığını eleştirerek, onun haz kelimesiyle yakın anlamlı elli sekiz kelime sıraladığını ve sanki zevk, haz, mutluluk hepsi de aynı şeyi adlandırıyor gibi davrandığını ifade eder (MacIntyre, 2001: 265).

Bentham'a göre ahlaki iyilik sadece fiziki iyilik doğurma eğilimi nedeni ile iyi kabul edilir ve ahlaki değer olarak kabul edilen şeylerin kendi başına bir değeri yoktur. Bu sebeple her türden tümel, soyut ve evrensel doğruluk anlayışını reddeder. Fayda üzerinden pragmatik bir doğru anlayışı üretir. İnsanın tarihsel ve kültürel belirlenimlerinin üzerinde durur. Teolojik ve rasyonalist temelli ahlak anlayışlarına karşıdır ve onları eleştirir. Ona göre doğrunun ölçütü insana sağladığı faydadır. Aynı zamanda Bentham, hazların ve acıların niceliksel olarak ele alınması gerektiğini savunur. O, bu şekilde bütün ahlaki problemleri çözüme kavuşturmanın mümkün olacağını düşünür. Bu durumda yapılması gereken şey, belirli bir eylemin diğerlerinden daha değerli olup olmadığını görmek için hazları ölçüp hesaplamaktır (Cevizci, 2008: 198). Eylemlerin değeri hesaplanırken tamamen tarafsız olunmalı, eylemden etkilenen kişiler küçümsenmemeli veya birden fazla sayılmamalıdır (Billington, 1997: 200)

3.1. Bentham'a Göre Ahlaki Eylemin Amacı

Faydacılıkta insanı bütün özellikleriyle ortaya koymak ahlak felsefesinin ilk adımıdır. Bentham'a göre ahlaki eylemin amacı mutluluktur. O şöyle der:

“Doğa insanı haz ve acının egemenliği altına koymuştur. Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı haz ve acı belirler. Bir yandan doğru ve yanlışın standardı öte yandan neden-sonuç zinciri haz ve acının tahtına bağlanmıştır. Bütün eylemlerimiz, söylediklerimiz ve düşüncelerimizde bizi onlar yönetir; onlara tabiiyetten kurtulmak için sarf ettiğimiz her çaba onları kanıtlamaya ve doğrulamaya hizmet edecektir” (Bentham, 2008: 381).

Haz, felsefede “istek duyulan bir şeyi elde etmekten doğan hoşnutluk duygusu” olarak tanımlanır (TDK, 2021). Bentham, kendinde iyi olan yegâne şeyin haz olduğu inancını taşır ve hazların arttırılması ve ıstıraptan kaçınmasının insanı mutluluğa ulaştırdığı düşüncesindedir. Bir başka deyişle insan, kendisini acıdan koruyan ve hazzı ulaşmasını sağlayan şeylerle mutluluğa ulaşır. Ona göre hazzı ulaşmak ve acıdan kaçınmak ahlaki eylemlerin temel motivasyonudur. Bu durumda fayda, ahlaki eylemin amacı olan mutluluğun bir aracı konumundadır. Bentham'a göre insan için en doğru eylem, hazzı maksimum düzeye çıkaracak bunun yanında acıyı ve ıstırapı da en alt düzeyde tutacak eylemlerdir. Bu eylem faydacılığın temel ilkesini ortaya çıkarır.

Bentham, teorisinin temelini teşkil eden, “kendinde iyi olan yegâne şeyin haz olduğu” inancını bilimsel bir temelde tartışmaya açmamış, bu düşüncenin ispatı için herhangi bir girişimde de bulunmamıştır. Bu durum Bentham'ın da -tıpkı eleştirdiği diğer ahlak teorisyenleri gibi- etik teorisini en başından apriori sezgiler üzerine inşa edilmiş olduğu eleştirilerini gündeme getirir. Bentham, duygudaşlık bağlantıları başlığı altında iyilikseverlik hazları ve acılarından bahsederken insanın başkalarının haz almasından haz, acı duymasından da acı duyan bir varlık olduğunu söyler. İnsanın başka birinin hazzından haz duyması iyilikseverlik hazlarına, başkasının acısından acı duymasının da iyilikseverlik acılarına tekabül ettiğini belirtir (Bentham, 2017a: 57). Aynı şekilde kötü yüreklilik haz ve acılarının da insanın, sevmediği başka bir insanın acısından haz almasına kötü yüreklilik hazzı, yine kişinin sevmediği bir insanın haz duymasından ötürü acı hissetmesine kötü yüreklilik acısı denildiğini vurgular (Büyükhoca, 2021: 48). Bentham'a göre “karşıtlık hassasiyeti ve

duygusallık hassasiyetinin tam tersidir. Karşıtlık hassasiyetiyle, bir insanın diğer duygu sahibi varlıkların hazzından mutsuzluk ıstırabından mutluluk üretme eğilimi kastedilmektedir” (Bentham, 2017a: 55). Onun bu sözleri insanda haset gibi kötü hazlarının da olabileceğinin açık bir delilidir. Sıkça rastlanan bir vakia olan insanların başkalarının acılarından haz duyması iyi veya kötü hazların var olduğunu ve ayırt edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Sadi Şirazi'nin (ö. 691/1292) dediği gibi “kötü insan başkasının üzüntüsü ile rahatlayandır” (Şirazi, 2015:40). Bu bağlamda stoacı filozof Khryssippos'da tutkunun, ruhun yanlış yargıya dayanan hareketi olması bakımından akla aykırı olduğu yargısında bulunur (Akarsu, 1998: 74). Bentham, sui niyet hazlarından bahsederek kendi diliyle bazı hazların kötü olabileceğini ortaya koymaktadır (Bentham, 2017a: 43). Bu durumda Bentham'ın düşüncesinin temeline yerleştirmiş olduğu “bütün hazlar iyidir” ön kabulünün dayandığı temellerin tekrar gözden geçirilmesi gerekecektir. Bentham, bu tür kanıtlamaların mümkün olmadığı gibi aynı zamanda gereksiz olduğunu ifade ederek bu meyanda bir ispata yanaşmamıştır (Bentham, 2017a: 19).

Bentham'ın iyi ve doğruyu hazzın artırılması ve ıstıraptan kaçınılması merkezinde ele alması insanlarla bu duyguları ortak olarak paylaşan diğer canlılar için ahlaktan söz edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bentham, hayvanların da tıpkı insanlar gibi acıyı hissedebilen varlıklar olduğuna işaret ederek, onların da hakları olması gerektiğinden bahseder (Bentham, 2017a: 280). Fakat hayvanların bir ahlak sahibi olup olmadıkları üzerinde durmaz. Oysa Bentham'ın ahlakın temeline aldığı haz ve acı hayvanlarda da mevcuttur. Bu durumda ahlaki yalnızca insanlara haz kılan, insana özgü bir temelin de teoride yer alması gerektiği elzem görülmektedir. Bentham'ın teorisin de sadece bu iki duyguya yer vermesi, ahlaki insanlara özgü kılan ve insana has olan irade, tercih, akıl vb. kavramları teorisi içine katmaması çeşitli eleştirilere konu olmuş, haz dışındaki bütün değerlere karşı indirgemeci bir tutum takınıldığı iddia edilmiştir (Bentham, 2017a: 19). Dolayısıyla bütün değerlerin haz adına veya haz için bir araç olarak görülmesi tüm değerleri hazza indirgeme çabası olarak yorumlanmıştır (Moore, 1988: 63).

Bentham'a göre fayda ilkesi, bir eylemin yapılmasına veya yapılmamasına, kabul edilmesine veya reddedilmesine mutluluğu azaltma veya arttırma eğilimine göre karar veren ilkedir (Bentham, 2017a: 17). Bu ilke insanların karşılaştıkları durumlarda neler yapmaları gerektiğine karar verirken dikkate aldıkları ölçütün, mutluluklarının ne derece artmasına veya engellenmesine hizmet ettiğini tayin eder (Bentham, 2017a: 18). Aynı zamanda faydacılık ilkesi neyin doğru olduğunu sorgular en büyük iyinin en çok mutluluk olduğuna inanır (Bentham, 2017a: 19). Bu durumda faydanın neyin iyi olduğunu ortaya koyan bir mutluluk üretme eğilimi; fayda ilkesinin ise eylemlerin doğru olup olmadığının faydaya göre değerlendirilmesi olduğu söylenebilir. Bentham nihai hedef olarak kabul ettiği mutluluk, Immanuel Kant'a göre belirsiz bir kavramdır. O şöyle der: “Mutluluk kavramı öylesine belirsiz bir kavramdır ki her ne kadar her insan ona ulaşmayı dilese de hiçbir zaman kesinlik ve tutarlılıkla aslında ne dilediğini ve istediğini söyleyemez” (Kant, 2009: 34). Aynı manada Marcuse'de şöyle söylemiştir: “Birey mutlu hissedebilir ama yine de mutlu olmayabilir; çünkü gerçek mutluluğu dahi tanımiyordu”(Marcuse, 2020: 177).

Bütün bu açıklamalardan sonra Bentham'ın faydacılığının temel mottosunun, en fazla sayıda insanın en yoğun mutluluğu olduğu söylenebilir. İnsanın amacı haz ve acı güdüleri doğrultusunda ortaya çıkan fayda ve mutluluktur. Ona göre insanın mutluluğu önemlidir ve ahlakın amacı da insanın mutluluğudur. O, ahlaki kuralların insanın mutluluğu üzerindeki sonuçlarıyla sınanması gerektiği düşüncesindedir (Kymlicka, 2003:15).

3.2. Bentham' Göre Ahlaki İlke ve Değerlerin Kaynağı

Faydacılıkta ahlaki ilke ve değerlerin kaynağı insandır. Bir başka deyişle faydacılık iyinin ve kötünün tayininde insanı referans alan bir ahlak öğretisidir. Faydacılara göre ahlaki değer ve ilkelerin kaynağında tanrı gibi aşkın metafizik bir kabul bulunmamaktadır. İnsanın bağımsız soyut spekülatif ilke ve değerlerinin var olduğu düşünülemez. Ahlaki değerlerin kaynağı insan duygularıdır ve insan zamanda ve mekânda yaşayan somut bir birey olarak ahlaki değerlere kaynaklık eder (Kymlicka, 2003: 13). Bu sebeple faydacı modern etiğin Tanrı ve Tanrı tarafından konulan ahlak yasasından vaz geçmekle başladığı söylenmektedir (Bentham, 2017a: 19). Bentham, kendi bilim anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalmış, bilimsel bir temeli olmadığı ve hiçbir olgusal içeriği bulunmadığı gerekçesiyle toplum sözleşmesi teorisini reddetmiştir.

Bentham'ın, faydacı ahlaki bireyi ve toplumu kapsayan bir şekilde kurgulamış olduğu söylene de esasen ona göre toplum kurgusal bir oluşumdan ibarettir. Bir başka deyişle toplum kendisini oluşturan bireylerden başkası değildir. Ona göre "Bireylerin çıkarlarının ne olduğunu anlamadan toplumun çıkarı hakkında konuşmak beyhudedir" (Bentham, 2017a: 18). Bu sebeple toplumsal fayda denilen şey bireysel faydaların toplamından ibarettir. Bu durumda toplum çıkarlarından bahsettiğimizde aslında onu meydana getiren bireylerin çıkarları hakkında konuşuyoruz denilebilir (Bentham, 2017a: 18). Bentham, yegâne hedefin toplumu oluşturan bireylerin mutluluğu, yani hazları ve güvenlikleri olduğunu söylemiştir. Bireyin mutluluğu ve toplumun mutluluğu arasında bir bağ olmasına rağmen bu ikisinin birbiriyle örtüşmediği durumlarda vardır. Faydacılık, her ne kadar kişisel hazza önem verse ve hazzı ahlaki failin eylemlerinde nihai standart olarak kabul etse de pratik yaşamda bireyin kendi hazzı ile toplumdaki diğer bireylerin hazlarının çatıştığı birçok duruma tanık olunmaktadır. Bazen birey kendi hayatını başkalarının hayatı için tehlikeye atabilir hatta kendini feda edebilir. Bunun tam tersi olarak birey ile toplum çıkarları karşı karşıya geldiğinde birey kendi çıkarlarını diğerlerinin çıkarlarına tercih edebilir. Söz gelimi, kıtlık anında elinde bol miktarda buğdayı olan bir tüccar kendisini, ürünü yüksek fiyata piyasaya sürmekle toplumun büyük kesiminin buğdaysız kalması arasında bir ikilemde bulabilir. Burada bir kişinin çıkarı/hazzı ile toplumun çıkarı/hazzı karşı karşıya kalacaktır. Fayda ilkesine böylesi bir durumda tüccarın kendi çıkarından vaz geçmesi gerektiğini ve toplumun çıkarını tercih etmesi gerektiğini söyler. Çünkü en yüksek sayıda insan için en büyük haz ancak bu durumda ortaya çıkabilecektir (Türer & Aydın, 2019: 137). Bu durum bireyin çıkarlarının toplum çıkarları/hazları için feda edilmesi sonucunu doğurur.

Bentham'a göre de bireysel çıkar veya haz arzularıyla toplumun genel çıkarlarının örtüşmemesi ciddi bir anlaşmazlık ortamını doğurur. Bunun için birey ve toplum arasındaki anlaşmazlığın çözümü haz hesabını devreye sokmaktan geçer. Kalıcı zevkler elde edebilmek için, ıstırap içeren eylemleri hazza ulaşma adına bir araç olarak kullanmak gerekir. Bundan dolayı şimdiki anlık hazları bastırmak kendi uzak çıkarlarımız için arzuya değer olandır, toplumsal mutluluğa katkı sunmaktır (Brunius, 1958: 41). Faydacılarında kabul ettiği gibi birçok durumda bireyin mutsuz olmasına yol açacak bir eylem toplumun mutluluğu için gerekli görülebilir. Ancak bireyler hazlarına göre karar veriyor ve bu beklentileri üzerinden harekete geçiyorlarsa, diğerkâmlık nasıl ve niçin gerçekleşecektir? Bu durumun önemli bir açmaz olduğu üzerinde duran Alasdair MacIntyre, Bentham'ın bireyin azami mutluluğunu çok sayıda insanın mutluluğu peşinde koşmada bulunacak mutlulukla örtük bir şekilde özdeşleştirdiğini söyler. Bu sonuç Bentham'ın başlangıçta bir varlık olarak dahi kabul etmediği toplumun bireyin davranışlarına şu veya bu şekilde egemen olması manasına gelir. Bentham devletin görevini açıklarken bu durumu aşmaya çalışmıştır. Ona göre devlet, birey için bireyin mutluluğu, yurttaşların refahı için vardır. Çoğunluğun mutluluğu ve çıkarı söz konusu olduğunda da haz hesabı devreye girer ve bireylerin haz ve acılarının toplamı politikanın belirleyicisi olur. İster bireysel eylemden söz edilsin ister yönetimin bir eylemi söz

konusu olsun bu eylem fayda ilkesine uygun ise onaylanabilir bir özellik taşımaktadır. Bir yasa faydaya yönelik olmalı veya genel fayda ilkesi ile uyum içinde bulunmalıdır (Macit, 2020: 85). Bununla beraber fayda ilkesini kabul etsin veya etmesin bütün devletlerin bireylerin faydası için çalıştığı iddiası taşıdığı da bir vakiydir. Bu noktada birey ister istemez devletin vadettiği uzak hedeflere uymak zorunda kalacak ve devlete itaat her durumda etik sayılacaktır. Zaten Bentham da devlete itaatin genelin mutluluğuna itaatsizlikle kıyaslanamayacak kadar büyük bir katkı sunduğu için yurttaşların, devlete tam tamına itaat etmesi gerektiği kanaatini taşır (Macit, 2020: 11). Bu şekliyle bireysel hazlar üzerine inşa edilmiş teori, nihayetinde gücü elinde bulunduran yönetime terk edilmiş görünümü arz eder. MacIntyre'nin eleştirileri de bu açıdan değerlendirilebilir. Bentham'ın liberalist düşüncenin paralelinde hareket ederek bireyden yola çıkması yadırganmamıştır. Fakat sonrasında toplumsal mutluluğu bu denli ön plana çıkarması, ardılı olan düşünürler tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Ayrıca Geoffrey Scarre ve Feldman'da çeşitli örnekler üzerinden Bentham faydacılığını eleştirmiş ve onun bazı durumlarda haz uğruna insanların temel hak ve özgürlüklerinin gasp edilmesini onadığını söylemişlerdir (Feldman, 2012: 86-89; Scarre, 2003: 157).

Ahlakın kaynağının insan olduğunu düşünen Bentham, ahlakı insandaki haz ve ıstırap duyguları temeline dayandırır. Bu temellendirmenin ardından bir adım daha ileri giderek insandaki hazları ve ıstırapı doğuran kaynakların da neler olduğunu araştırmıştır. Ona göre hazları ve ıstırapı doğuran dört kaynak vardır. Bu kaynakları fiziksel, siyasi, ahlaki ve dini olarak adlandırmıştır. Bentham, bunların hepsine birden müeyyide adını verir ve bunları sırasıyla açıklar. Haz ve ıstırap verme açısından müeyyideler arasında hiçbir fark gözetmeyen Bentham, bunlar arasındaki tek farkın hazzın ya da ıstırapın doğuşuna etki eden koşullarda yattığını ifade eder (Bentham, 2017a: 33). Bentham, sonrasında bu durumu örneklendirerek şunları söyler:

“Birisinin mallarının veya kendisinin bir yangında yanmış olduğunu farz edelim. Bu iş başına kaza denilen şey yoluyla gelmişse buna afet denir. Eğer kişi tedbirsizliğinden (mesela mumu söndürmeyi ihmal etmesinden) olmuşsa buna fiziksel müeyyide diyebiliriz. Eğer yönetimin atadığı hâkimin mahkeme kararı ile gelmişse tecziye dediğimiz siyasi müeyyide sonucu olmuştur. Komşusunun kişiliğinden hoşlanmadığı için kendisine yardım etmemesi nedeniyle gelmişse buna ahlaki müeyyideden kaynaklanan cezalandırma denir. Eğer kendisinin işlediği bir günah sebebiyle Tanrı'nın tecelli eden müsta'cel hoşnutsuzluğu veya böyle bir hoşnutsuzluğa uğrama korkusunun sebep olduğu bir dikkat dağınıklığından kaynaklanıyorsa buna dini müeyyide denir” (Bentham, 2017a: 35).

Bentham, hazzın veya ıstırapın miktarının onu doğuran sebeple eşit orantılı olarak değişmediğini söylemektedir (Bentham, 2017a: 50). Bir başka deyişle haz ya da ıstırap fiziksel, siyasi, ahlaki ve dini hangi sebeple doğarsa doğsun veya bu sebeplerin yoğunluğu ne kadar fazla veya eksik olursa olsun haz ve ıstırapın miktarının da bu oranda değişeceğini söyleyemeyiz. Ona göre hazzın veya ıstırapın miktarı, kişinin hassasiyetinin derecesine bağlıdır. Örneğin aldıkları yara sebebiyle aynı acıyı ve ıstırapı hisseden iki kişinin birisi açısından dolayı öfkeyle bağırırken bir diğeri sadece inlemekle yetinebilir (Bentham, 2017a: 49). İnsanın, bu duyguları harekete geçiren sebebin etkisi altında yaşayacağı haz ve ıstırapın miktarı sadece o sebebe bağlı olmayıp başka koşul ve etkenlere de bağlı olabilir. Bentham, bu koşullara duyarlılığı etkileyen koşullar adını vermiştir. Bu koşullar sağlık, kuvvet, dayanıklılık, bedensel yetersizlikler, zihinsel güçlerin kuvveti, zihin sağlamlığı, eğilim çizgisi, ahlaki hassasiyet ve eğilimler, dini hassasiyet ve eğilimler, duygudaşlık hassasiyeti ve eğilimleri, karşıtlık hassasiyeti ve eğilimleri, cinsiyet, makam, eğitim, iklim, soy vb. olabilir (Bentham, 2017a: 50). Bentham, hazlar arasında nitelik farkı gözetmediğinden dolayı eleştirilere

maruz kalmıştır. Hatta Thomas Carlyle, Bentham faydacılığını domuzlara yaraşır bir felsefe olarak nitelendirmiştir (Murgan, 2007: 22-23). Aynı şekilde Mill'de Bentham'ın hazlar arasında nitelik farkı gözetmemesini eleştirmiş ve şöyle demiştir;

“Mutlu bir domuz olmaktansa, mutsuz bir insan olmak yeğdir; mutsuz bir Sokrates olmak da mutlu bir aptal olmaktan iyidir. Eğer aptal ya da domuz bundan farklı bir görüşteyse, bu onların sorunun sadece bir yanını bilmelerinden ileri gelir. Ötekiler ise her iki yanı da bilmektedirler”(Mill, 2017: 32).

Bentham teorisini detaylandırdıkça ilke olarak ele aldığı haz ve ıstırap duygularını da etkileyen içte ve dışta birçok unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda belli sabiteleri olan bir haz ve acı skalasından bahsetmek zor görünmektedir. Ayrıca hazları etkileyen unsurların doğru veya yanlış olması tartışılabilir. Nihayetinde Bentham'ın hazları etkilediğini iddia ettiği fiziksel, siyasi, ahlaki ve dini hazların her birinin doğruluğu ve yanlışlığı tartışmaya açıktır. O halde yanlış bir etkiden her hâlükârda doğru bir hazzın çıkmasını beklemek ciddi bir tutarsızlık olarak görülebilir. Bentham, haz ve acı için “Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı haz ve acı belirler” (Bentham, 2017a: 37) diyerek bu iki duyguyu mutluluk için ölçüt olarak kabul etmiştir. Ölçüt kabul edilen bir şeyin dahi belli sabiteleri bulunmuyorsa o halde hazzın ve acının ölçülebilmesi veya öngörülebilmesi de oldukça zahmetli bir iş olacaktır. Moore (öl. 1958), bu duruma dikkat çekmiş ve bir eylemin yol açtığı acı ve hazzın niceliğini bilmek için doğrudan veya dolaylı tüm etkilerin bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında eylemler arasında karşılaştırma yapmayı sağlayacak verileri haz veya ıstırapa yol açabilecek bütün eylemleri, bu eylemlerden etkilenecek kişileri ve canlıları da bilmek gerektiğini söylemiştir (Elmalı, 2007: 82). Haz veya ıstırapın ölçülmesinin zorluğu hatta neredeyse imkansızlığı faydacılar tarafından da kabul edilmek zorunda kalmıştır. Karar vermede başvurulan niceliksel ölçütlerin çokluğu ve karmaşıklığı, insan eylemlerine yol gösterecek, ahlaki rehber olabilme özelliğini de oldukça zorlamaktadır. Bu durumda teori kişilerin hangi eylemi seçmesi gerektiği konusunda çoğunlukla sessiz kalacaktır (Başok Diş, 2017: 84). Faydacılığa getirilen bu eleştiriye cevap niteliğinde Mill şunları söyler:

“Yine faydanın savunucuları sık sık kendilerini şöyle eleştirilere cevap verirken bulurlar -örneğin eyleme geçmeden önce, hiçbir davranış şeklinin genel mutluluk üzerindeki etkilerini hesaplamak ve tartmak için zaman yoktur. Bu tıpkı birinin, davranışlarımızı Hıristiyanlığa uygun şekilde icra etmemiz imkânsızdır, çünkü her bir olayda bir şey yapılması gerektiğinde Eski ve Yeni Ahitleri baştan sona okumaya zaman yoktur, demesi gibi bir şeydir. Bu eleştirilere verilecek yanıt, buna bol bol vakit olduğudur, diğer bir deyişle, insan türünün tüm geçmişi vardır elimizde” (Mill, 2017: 59).

3.3. Faydacı Ahlaki Yargının Diğer Ahlaki Yargılardan Farkı

Bentham, kendisinden önce geliştirilen ahlak teorilerinin saf mantıksal temellere dayandığını veya spekülatif sezgileri temel aldığını belirtmektedir. Bu durumun ahlak alanında nesnel ölçüt ve yargılar üretmediğini ifade eden Bentham, bu durumun kaos ve karmaşaya neden olduğunu düşünmektedir. Bentham'a göre bir teorinin objektif olma iddiası varsa olgulara dayanmak zorundadır. Ahlak alanındaki olgulardan kasıt ise ölçülebilir bir faydadan başkası değildir. Bu anlayış daha önce dillendirilen evrensel etik anlayışından farklı bir etik anlayışıdır (Rawls, 2000: 7).

Bentham'a göre bütün etik teoriler fayda ilkesine ihtiyaç duymakta ona müracaat etmektedir. İnsanların eylem ve davranışlarının arkasında yatan temel motivasyon faydadır. Bu sebeple bütün etik teorilerin kendilerini haklı göstermek için fayda prensibine müracaat ettikleri görünür. Bu durum fayda ilkesini doğru kabul etmek için açık bir kanıt değilse de yeter nedendir (Akdemir,

2020: 94). Bentham, faydacılığın karşısında konumlanan görüş ve düşünceleri iki kısımda ele alır. Bunlardan ilki Çilecilik (asketizm), ikincisi ise sempati antipati ilkesidir. Çileciler tam manasıyla faydacılığın karşısındadır ve fayda ilkesinin tam tersi yönde işleyen ilkeleri vardır. Onlara göre bir davranış hazzı arttırdığı düzeyde değil azalttığı düzeyde değerlidir (Bentham, 2017a: 23). Bentham çilecileri de kendi içinde iki kısma ayırır. Birinci kısmın felsefi ahlakçılar, ikinci gruptakileri ise dinciler olarak niteler. Bentham'a göre Ahlakçılar aslında gelecekte elde edecekleri haz umuduna dayanarak fayda ilkesine karşı dururlar. Felsefi gururdan pay alma umudu: insanlar arasında şeref ve ün kazanma umudu. Bu durumda aslında onların belli noktalarda hazzı esas aldıklarını ima etmektedir. O, felsefecilerin hazzı lanetleme dışında önemli bir argüman ortaya koyamadıkları kanaatini taşır. Acının kötülük olmadığını söyledikleri halde onu iyi de görmemişlerdir. Bentham, çilecilerden saydığı dincilerin dürtüsünün ise haz değil elemenden kaynaklandığını öne sürer. Onların faydayı reddetmelerinin temelinde tapınma fantazisinin ürünü olarak kabul ettiği gelecekteki acı korkusu yatmaktadır. Bu korkunun aksi ve kinci bir tanrı tarafından gelecekte cezalandırılma korkusu olduğunu öne sürer (Bentham, 2008: 383). O, korkunun, batıl itikadın çocuğu olduğu görüşündedir (Bentham, 2017a: 24). Bentham'a göre gerek çileci filozoflar gerekse dinci çileciler aslında fayda ilkesini yanlış yorumlamalarından ve değerlendirmelerinden dolayı farklı düşüncelere saplanmışlardır. Bunlar peşinde koşulan bazı hazların uzun vadede daha büyük acı ve ıstiraba vesile olacağı düşüncesiyle hazları terk etmişlerdir (Bentham, 2017a: 26). Yani hazları terk etmelerinin asıl sebebi yine bir başka fayda ilkesine dayanmaktadır ki o da acıdan kaçınma duygusudur. Bentham, bu düşüncelerinden dolayı çilecilerin hata ettiği ve haz kavramına saldırarak onu mahkûm ettikleri görüşündedir. Bentham'ın açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla çilecilerin olumsuz yönü haz kavramını kötü görmek, ona saldırmak ve nesnel bir ölçüt kabul etmemektir. Kendileri kabul etmeseler de çilecilerde anlık hazlarını belli müeyyideler sebebiyle ertelemiş faydacılar olarak ele alınabilir. Nitekim Bentham haz ve acının kaynakları içerisinde dini müeyyideleri de zikretmiştir. Bentham'ın çilecilerin ve felsefecilerin hazları belli beklentiler doğrultusunda ertelemelerini yadırgaması gerekir. Çünkü kendisi de daha çok insanın mutluluğu için hazların ertelenebileceği kanaatini taşımaktadır. Bu durumda Bentham'ın eleştirilerinin lafzi kaldığı söylenebilir.

Bentham'ın Sempati/antipati ilkesi bir başka ismiyle duygudaşlık karşıtlık ilkesiyle kastettiği şey belli fiillerin benimsenmesi ve benimsenmemesi bakımından onaylanması veya karşı çıkılmasıdır. Bu ilkede ölçüt sadece onaylama veya karşı çıkmadır. Menfaati olan kişinin mutluluğunu arttırması veya ıstıraptan uzaklaşması yönüyle değildir (Bentham, 2017a: 28). Bu ilkeyi savunanlar belli yönleriyle faydacılık ilkesine yaklaşabilirler. Onlarda bazen fayda ilkesiyle yakınlaşan bazen de o ilkedan uzaklaşan fikirler görülür. Bentham, sempati ve antipati ilkesini duyguya dayalı olarak insanın eylemleri onaylama veya onaylamayıp kınama eğilimi üzerinden ele alır. Eylemleri onaylayan veya onaylamayan ilke sempati veya antipati olabilir. Değerlendiren kimsenin eyleme ilişkin duygu durumu ile alakalıdır. Bu ilkeye göre dışsal (objektif) bir temel arayışı gerekli görülmez (Bentham, 2017a: 384). Bentham bu ilkeyi hiçbir pozitif değere sahip olmamasından, nesnel ve olgusal bir temele dayanmamasından dolayı eleştirir ve gerçek olmaktan ziyade sözde bir ilke olduğunu söyler (Bentham, 2017a: 28). Ona göre bu ilke keyfilik ilkesidir ve bu ilkenin belirgin bir ölçütü olmadığından herhangi bir muhakeme tarzı türetilmez. Bentham, duygucu ahlak teorileri, doğal ahlak teorileri, sezgici ahlak teorileri gibi birçok teorinin öznel duyguları evrensel bir hakikatmiş gibi bize dayattığını söyler. Aslında bu teorilerin kökeninde çeşitli maskeler altında sunulan sempati ve antipati ilkesinin bulunduğunu iddia eder (Akdemir, 2020: 99; Bentham, 2017b: 9-10). Bentham sempati veya antipati ilkesinin değerlendiren kimsenin eyleme ilişkin duygu durumundan ortaya çıktığını söylemektedir (Öztürk, 2016: 52). Oysa kendisi de haz ve acıyı

etkileyen faktörler arasında bireyin duygu durumunu geçmiş tecrübelerini ve deneyimlerini saymayı ihmal etmemiştir.

İnsanın ahlaki eylemde bulunurken özgür olup olmadığı konusuna da değinen Bentham, ahlaki eylemin haz ve acının belirleyiciliği ve sınırlaması içerisinde olduğu görüşündedir. Yasaların bolluk, beslenme, güvenlik ve eşitlik şeklinde dört temel amacı bulunduğu tespitini yapan Bentham, özgürlük sevgisinden bahsetse dahi ona fazla bir önem atfetmemiştir (Russell, 2002: 377). O, özgürlükte dâhil bütün değerleri hazzla indirgemeye çalışmıştır (Başok Diş, 2017: 95). Bentham haz ve acıyı tarif ederken “Doğa insanı iki muktedir hükümdarın emrine vermiştir” demektedir (Bentham, 2017a: 17). Dolayısıyla hükümdarın emrine verilmiş olanın özgür olması düşünülemez. Bentham’a göre buradaki hükümdar doğadır fakat doğanın nasıl ve ne şekilde hüküm verdiği, kim veya ne olduğu, akıl sahibi olup olmadığı, kendisinden daha üst bir güce sahip olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi vermez. Ona göre haz ve ıstırap ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı belirler. İyilik ve kötülük ile ilgili yargılarımız bu iki hükümdarın belirlemelerine dayanır (Akdemir, 2020: 86-88). Bentham’ın faydacılığı, hazzı ve mutlu olmayı yaşamın merkezine koyar fakat birçok insan için yaşamda mutlu olmak kadar özgür olmak da önemlidir.

4. Bentham Faydacılığının Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

Bu bölümde Bentham’ın faydacılığının temelleri Ahlak eğitimi açısından ele alınacaktır. Ahlak eğitiminin içeriliğinden çok üzerine kurulduğu teorik temeller irdelenecek, düşünsel zemin üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. Bentham, faydacılığının farklı düşünce sistemleri ve felsefeleri benimseyen toplumlar tarafından uygulanabilirliği teori düzeyinde tartışılacaktır. Bu bağlamda pratik uygulamalardan çok düşünsel farklılıkların ortaya çıkardığı sorunlara ve ikilemlere dikkat çekilecektir. Bentham, ahlak teorisini detayları ile ortaya koymuş fakat ahlak eğitimi ve uygulamaları hakkında detaylı bilgilere yer vermemiştir. Bu sebeple teorinin temelleri değerlendirilmiş detaylara girilmemiştir.

Eğitim bilimlerinde kuramlardan, strateji ve yöntemlerden bahsediyorsak; zorunlu olarak bu basamakların her birine yön veren, onları birebir etkileyen ve uygulamasına ilham kaynağı olan bir felsefeden de söz etmemiz gerekmektedir. Eğitim uygulamalarında ele alınan kuram, strateji, yöntem ve teknikler, hayatı anlama, algılama, sorgulama, yorumlama ve değerlendirmeye işaret eden bir felsefeye ne derece uyum gösteriyorsa, o derece kendi içerisinde tutarlı kabul edilir. Eğitime yön veren, amaçları şekillendiren ve eğitim uygulamalarına yol gösteren eğitim felsefeleri, doğal olarak dayandıkları felsefi akımların farklılıklarından da etkilenmiştir (Fidan & Erden, 1992: 80). Dolayısıyla, eğitim uygulamalarının eğitim felsefesinden hareketle meşruluk kazandığı söylenebilir (Akdağ, 2006: 2).

Bentham’ın ahlak teorisi de toplumda değişen paradigmanın bir ürünü olan pozitivist felsefenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bentham’ın ahlak teorisi kendisinden sonra hızla gelişen pragmatist felsefenin de zemininin oluşmasında önemli katkılar sunmuştur. Bir toplumun hayatı anlamlandırma, algılama ve değerlendirme anlayışı, eğitim uygulamalarına da etki etmektedir. Örneğin toplumun ahlak anlayışı ve uygulamalarında -idealist, realist, rasyonel ahlak anlayışlarında olduğu gibi- sabit değerlerle şekillenmiş bir yapı söz konusuysa, bu toplumun zorunlu eğitim programlarında ampirik temelli bir ahlak eğitimi uygulamaya sokmak bir dayatma olarak algılanacaktır. Ayrıca bu durum toplum içerisindeki kültür çatışmasını da etkileyecektir. Zorunlu eğitim programlarında toplumsal kültürü yansıtmayan bu tür uygulamaların kültür aktarımından çok kültürel dejenerasyonu artırdığı görülmektedir. Bu sebeple ister Bentham’ın geliştirdiği ahlak teorisi isterse ahlak eğitimi uygulamalarında işe koşulacak diğer teorilerin, toplumun değer ve

öğretilerine uygun olması önemli görünmektedir. Örneğin adalet, hakkaniyet, merhamet, doğruluk, diğerkâmlık gibi inanç veya felsefi temelli ahlaki ilkeleri olan bir topluma, fayda temelli bir ahlak eğitimini zorunlu kılmamanın, toplumdaki ahlaki değerlerin farklılaşmasına ve kuşaklar arası çatışmaya zemin hazırlayacağına göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca bu durum realist, idealist veya dindar bir topluma faydacı bir anlayışı dikta ettirme şeklinde anlaşılır.

Bentham'ın faydacı ahlak anlayışını Lawrence Kohlberg'in (öl. 1987) bilişsel ahlaki gelişim kuramı açısından irdelediğimizde iki düşünürün arasındaki düşünsel paradigma farklılığının etkilerini kolayca görebiliriz. Kohlberg'in teorisinin felsefi arka planı; ahlaki akıl ile temellendiren Sokrates, Platon, Kant, Habermas ve Robert Hare gibi filozoflara dayanmaktadır. Sokrat'ın akıl üzerinden temellendirdiği ahlak anlayışı, Platon ve Aristo tarafından geliştirilmiştir (Kılıç, 1992: 15). Kohlberg'in ahlak gelişiminde esas aldığı felsefi görüşlerde büyük ölçüde bu rasyonel temellendirmeden etkilenmiştir. Kohlberg'e göre ahlak; hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi- kötü vb. ahlaki meselelerde bilinçli yargılamayı ve buna göre davranmayı içeren bilişsel bir yapıdır. (Kohlberg 1995, akt. Çiftçi,2007). Kohlberg, ahlaka yönelik deontolojik bir tavır takınmaktadır. Bentham'ın yaklaşımı ise ahlaki yaklaşımın sonucuyla daha çok ilgilenir ve teleolojiktir. Platon'un görüşlerini özetleyen Kohlberg'e göre "Erdem, tektir. Kültür ve iklimle göre değişmez. İkinci olarak da bu erdem adı, adalettir. Üçüncü olarak, erdem sadece iyi olan değil, iyinin bilgisidir. İyiyi bilen, iyiyi seçer. Dördüncü olarak, erdem olan iyinin bilgi çeşidi, felsefi bilgi ya da iyinin ideal biçiminin sezgisidir. Doğru fikir ya da geleneksel inançların kabulü değildir" (Kohlberg, 1970). Bununla beraber Kohlberg, belli konularda Bentham'ın düşüncelerine de yaklaşmış ve birey ve toplum arasında karşılıklı ilişkilere dayanan entegre bir ahlak anlayışını kabul ederek, ahlakın sosyal doğasına da vurgu yapmıştır (Chazan, 1985: 70-71). Ahlakı gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olmak üzere üç düzeyde inceleyen Kohlberg, her bir düzey için iki basamak belirlemiştir. Bu basamaklar sırasıyla şöyledir. İtaat ve ceza uyumu (heteronom ahlak), Araçsal uyum (bireysel ahlak), Kişilerarası uyum ya da "iyi çocuk" uyumu (normatif ahlak), Yasa ve düzen uyumu (sosyal sistem ahlakı), Sosyal sözleşme, yasal uyum (insan hakları ve sosyal refah ahlakı), Evrensel etik prensip uyumu (evrensel ahlak). Daha önce üzerinde durulduğu üzere Bentham, sosyal sözleşmeyi kabul etmemektedir. Bununla beraber onun düşüncesinde adalet ve diğer erdemler gibi ulaşılmaması gereken evrensel ahlak yasaları da yoktur. Bu durumda Kohlberg'e göre Bentham'ın geliştirmiş olduğu ahlak teorisi geleneksel düzeyin ötesine geçemeyecek, bireyin ahlaki düzeyi yasa ve düzen uyumu basamağında kaldığı için gelişimi eksik görülecektir. Nihayetinde Kohlberg'in teorisi ahlak gelişiminde çok geniş bir alanın kapsamını açmıştır. Kohlberg'in araştırmaları sonrasında redüksiyonist, empiristik ve öğrenme teorisi yaklaşımlarının ahlak araştırmalarının uygun olmayan, dar kapsamlı yaklaşımlar olduğu herkes tarafından fark edilmiştir (Edelstein & Nunner-Winkler, 1993).

Bentham faydacılığının ortaya çıktığı tarihsel dilim dikkate alındığında skolastik eğitimin değerini kaybettiği, toplum tarafından kabul edilen ahlaki otoritelerin ardı ardına çöktüğü ve yeni bir otorite arayışına girildiği bir dönem olduğu görülür. Bu bağlamda bir çıkış yolu arayan düşünürlerin elde kalan son güvenilir bilgi kaynağına yönelmiş ve yaşamın bütün alanlarının bilimsel bilgi ile şekillendirilmesini öngörmüş oldukları ifade edilebilir. Bentham'ın teorisi de bu düşüncenin ahlak ve hukuk sistemine yansımalarından başka bir şey değildir. Düşünce tarihinin metafizik ayrımlarından biri, olgu ile değer ya da olan ile olması gereken arasında kabul edilen farktır. Olgular ve değer ayrımı, temelinde değerlerin, ontolojik olarak farklı bir yapıya sahip oldukları ön kabulünde yatmaktadır (Kılıç, 1996: 386-387). Bilimsel bilgi 'olan' üzerinde yoğunlaşırken, ahlakın 'olması gerekeni' araştıran bir alan olması, Bentham'ın düşüncesinde de bu ikilemin yaşanmasına sebep olmuştur. Bilimsel temeller olanın esas alınmasını gerekli kılıyordu lakin ahlak alanı olması

gerekeni ortaya koyuyordu. Bentham, bireysel hazları ve bu hazların ölçülmesini esas alarak bir nebze de olsa ahlaki araştırmalar da somut bir zemin belirlemiştir. Fakat geliştirilen sistem yakından incelendiğinde bireyi esas alan hedonist veya liberal kabul edeceğimiz bir başlangıcın ardından hızla bireyden uzaklaşan ve toplumsal hazları önceleyen bir teori ile karşı karşıya kalındığı görülür. Bu durum teoriyi yeniden olguların değil yargıların hâkim olduğu bir ahlak anlayışına götürebileceği söylenebilir. Bireysel hazların belirleyicisi doğa olarak kabul edilmişken, toplumsal hazları belirleyen kaynak doğadan epeyce uzaklaşmış görölmektedir. İlk bakışta bireyi bir ikileme sürükleyen bu durum, ahlak eğitiminde de çeşitli soruları ve sorunları gündeme getirmiştir. Bir başka deyişle teoride ahlak eğitimde bireyin ilgi, istek ve yönelimlerine göre öğrenci merkezli bir yol mu izlenecek yoksa konu ve kültürel aktarımı merkeze alan bir tutum mu sergilenecek belli değildir.

Faydacılık birçok etik kuram gibi mutluluğu esas alır. Bu bağlamda ahlak, iyi ile mutluluğu birbirine eşitler (Bentham, 2017a: 17). Fakat mutluluk anlayışları idealist ve realistlerden veya dini öğretilerden farklı olarak hazlar üzerinden şekillenmiştir (Kant, 2009: 34). Bentham mutluluğu ‘hazzın varlığı acının yokluğu’ ya da ‘hazzın acı üzerine baskın olma durumu’ şeklinde kabul eder. Böylece eylemlerinde fayda ilkesini benimseyen ahlaki failin, kendi eylemlerini değerlendirme konusunda oldukça açık ve net bir standarda sahip olduğunu ön görür. Bu durum ahlak eğitiminde öncelikli olarak ‘bireye hazzın iyi acının ise kötü’ olduğu bilgisinin verilmesi gerektiği sonucunu doğurur. Teori buraya kadar hedonizme yakın görünmektedir fakat daha sonra toplumsal hazlar bireysel hazları kısıtlayan ve düzenleyen bir görünüm arz eder. Bentham’ın fayda ilkesinde “En fazla insanın en fazla mutluluğu” esas olduğu için, insanın kendi mutluluğundan bir nebze feda etmesi sonucunu doğurur. Bireysel hazların birçoğunun toplumsal hazları olumsuz yönde etkilediği ve kısıtlanması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, bireysel hazların salt iyi olarak kabul edilmesinin sorunlu bir anlayış olduğu görülecektir. Bu anlayış, her ne kadar Bentham tarafından açıkça ifade edilmese de bireysel hazların bir kısmının gayri ahlaki kabul edilmesini gerektirir. Dolayısıyla hazları sorgusuz sualsiz iyi olarak kabul eden ve yegâne belirleyici olarak niteleyen bir teorinin bireyin birçok konuda hazlarını engellemesinin makul olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu durumda teorinin temellendirmesinin, ulaştığı sonuçtan bir hayli uzak noktada kaldığı söylenebilir. Bu haliyle öğretinin; öğreneni birçok durumda ikileme düşürebileceği, iyi olarak kabul ettiği bireysel hazları başka iyilere feda etmek zorunda bırakabileceği söylenebilir. Bunun sonucunda gerçekten zorlu bir hesaplamanın ortaya çıkacağı açıktır. Ya da birey yönetimin kendi için belirlediği faydaya razı olacak, hazlarını yönetim tarafından belirlenmiş genel faydanın sınırları içerisinde sürdürmenin yollarını arayacaktır. Burada iyi hazların yönetimce belirlenmiş hazlar olarak kabul edileceği gözden kaçırılmamalıdır. En fazla insanın mutluluğunu belirleyen kuvvet, hazlardan çok ortak akıldır. Ayrıca en fazla insanın mutluluğunu bireysel haz ve elem duygularının idrak edemeyeceği, bunun ancak akıl tarafından kavranabileceği gerçeği ile karşılaşılır. Bu durumun hazzcılık ilkesi üzerine inşa edilmiş faydacılığın rasyonalliteyle karıştırılması sonucunu doğurduğu tezini güçlendirir. Oysa Bentham, ahlak teorisinde rasyonel bir temele veya akla yer vermemiş sadece haz duygularından hareket etmiştir (Bentham, 2017a: 17). Bu haliyle teoriye içkin akli bir temellendirmenin bulunduğu fakat bu temellendirmeden bahsedilmediği sonucuna ulaşılabilir.

Her ne kadar belli kriterler göz önünde bulundurulsa da bir konuda en fazla insanın en fazla mutluluğu yönetici erk tarafından belirlenir. Bu belirlemeden sonra, öğrencilere yöneticiler tarafından belirlenen bu durumu ahlaki olarak kabul etmek kalır. Bu belirleme bireyden çok yönetici güç tarafından dikte edilen bir şey olduğu için hazların tersine olabileceği gibi çoğu zaman onları sınırlayacağı da açıktır. Hal böyle olunca Bentham’ın ahlak öğretisinin klasik ahlak eğitimde

değer aktarımı anlayışının ötesinde bir sonuç doğurmayacağı açıktır. Örneğin; aile içerisinde okul öncesi dönemi çocuğunun bir kısım hazları en fazla kişinin mutluluğuna ters olduğu için engellenecektir. Çocuğun haz yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda bunu idrak etmesinin oldukça zor olduğu yadsınamaz. Malum olduğu üzere ahlak eğitiminde çocuk yetişkin gibi değildir ve genel fayda için bireysel faydadan vaz geçmeyi kabule yanaşmayabilir. Ayrıca insanların genel faydasını neden kendi faydalarına tercih edeceği sorusu aklına gelebilir. Çocuk egosantrik düşündüğü için ahlaki konularda farklı düşüncelere sahip olunabileceğini bilemeyebilir. Ona göre iyi iyidir kötü de kötüdür. Bir başka deyişle ahlaki hüküm tektir ve bu hükmü herkes kabul etmelidir. Aynı zamanda çocuğun sosyal hayatın kurallarını veya psikolojik mahiyetteki inançları fiziki kurallardan ayırma kabiliyeti henüz gelişmemiştir. Bu sebeple ahlak kurallarının tabiatın bir parçası olduğunu ve değiştirilemeyeceğini düşünebilir (Güngör, 2000: 46). Dolayısıyla çocuk, akli melekeleri yeterince gelişmediği için bu ilkeyi anlayabilecek durumda değildir. Bu durumda haz sahibi çocuk -temelde ailece genel olarak iyi kabul edilen hazlarından- vaz geçmek zorunda kalıp, kendisine sunulan normları içselleştirme çabası içine girebilir. Bunun bir sonucu olarak çocuk, henüz hazlarının niteliğini kavrayamadan bağımlı ahlak ile karşı karşıya kalacağından, ahlaki eylemleri başkaları tarafından dayatılmış bir ödev kabul edebilir. Aynı zamanda çocuk, ahlaki eylemlerini, hazları temelinde değil empati ve sempati ahlak anlayışına uygun olarak öğrenmiş olur. Nihayetinde çocuğa toplum faydasını özendirme ve içselleştirme yönünde sempati ve antipati anlayışı öğretilmiş olur. Hal böyle olunca faydacı teorinin çocuğun ahlak eğitiminde değer aktarma modelinden farklı bir yöntem ortaya koyamadığı görülmektedir. Değer aktarma yaklaşımında öğrenciler değerleri kendileri seçemez, toplum tarafından seçilen değerler öğrenmenin amaçları içinde yer alır ve öğrencilerden bu değerleri kabul etmeleri beklenir (Veugeliers ve Vedder,2003). Dolayısıyla bilimsel, bireysel ve olgusal temelli olma iddiası taşıyan Bentham'ın teorisinin, pratik ahlak eğitimi açısından eleştirmiş olduğu diğer teorilerden farklı bir eğitim metodu geliştiremediği söylenebilir. Bu durum özellikle özgürlükçü ve rasyonel eğitimi esas alan düşünceler tarafından eleştiriye oldukça açıktır. Bentham, her ne kadar özgürlük sevgisinden bahsetse de onun için özgürlük bir amaç değildir. O, özgürlükte dâhil bütün değerleri hazza indirgemeye yolunu seçmiştir (Başok Dış, 2017: 95).

5. Sonuç

Araştırmada Bentham'ın geliştirdiği faydacı ahlak teorisi temellendirme açısından ele alınmış ve ahlak eğitimi açısından teorik düzeyde değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Bentham'ın temel mottosu kabul edilen 'En fazla insanın mutluluğunu' prensibini bireysel haz ve elem duyguları idrak edemez ancak akıl idrak edebilir. Bu durum hazcılık ilkesi üzerine inşa edilmiş faydacılığın rasyonaliteyle karıştırılması olur ve farklı bir temellendirme gerektirir.

'En fazla insanın mutluluğu' prensibini birey her eyleminde belirleyemez. Günlük yaşamda insanların birçoğunun faydasına olan şeyleri her zaman doğru bir şekilde tespit edemediği bir realitedir. Fayda, bireyin kendisi için bile zamana ve mekâna göre değişen göreceli bir kavramdır. Bu durumda bu ilke ahlaki eğitim ve öğretim için kısmen belirleyici bir etken olarak görülebilir fakat bütün ahlaki eylemler için yeterli görmek sağlıklı sonuç vermeyebilir. Haz ve acıların hesaplanıp faydanın matematiksel olarak belirlenmesi ise çok zor hatta imkânsız görülmüştür. Bu bağlamda Kant'ın "sen öyle bir davran ki senin eyleminin maksimi tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun" (Kant, 2009:16) ilkesi veya kadim gelenekten gelen "kendin için istemediğini başkası için isteme" ilkesi hem birey hem de kanun koyucular tarafından daha pratik, kolay ve

avantajlı görünmektedir. Dolayısıyla Bentham'ın teorisi bir ahlak prensibinden ziyade üzerinde sıkı çalışılmış bir hukuk teorisi olarak kabul edilebilir.

Bentham, insanların bütün eylemlerinin haz ve elem duygularının kontrolü altında olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla insanın bütün yapıp etmelerinin de bu duygulardan kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu durumda insan duygularının yönetiminden asla kurtulamayan bir varlık olarak kabul edilmiş olur. Bentham, teorisinin temelini teşkil eden, "kendinde iyi olan yegâne şeyin haz olduğu" inancını bilimsel bir temelde tartışmaya açmamış, bu düşüncenin ispatı için herhangi bir girişimde de bulunmamıştır. Bu durum Bentham'ın da -tıpkı eleştirdiği diğer ahlak teorisyenleri gibi- etik teorisini en başından apriori sezgiler üzerine inşa edilmiş olduğu eleştirilerini gündeme getirir. Bilimsel bir temeli olmayan ve sadece bir ön kabul olarak kabul edilebilecek bu düşünce birçok felsefi yaklaşım tarafından da kabul görmemiş, akli ve iradeyi sınırlayan indirgemeci bir tutum olarak kabul edilmiştir (Nozick, 2015: 78-81). Bu açıdan Bentham'ın temellendirmesinin eksik veya sorunlu olduğu söylenebilir.

Bentham'ın iddia ettiği gibi iyi olanı yapmak kötü olandan kaçınmak salt iyi olmakla beraber ve biyolojik olarak bütün duygu ve edinimlerin temelinde yer alıyorsa ve insan da zorunlu olarak hazlara yönelip acılardan kaçınıyorsa bireyin haz ve ıstırap duygularını sınırlayan ikinci bir belirleyiciye ihtiyacı olmadığı sonucu çıkar. Bu durumda ahlak bir tercihten çok bir tepki şeklinde anlaşılacaktır. Bentham bu sorun üzerinde yeterince bir açıklamaya girişmediği gibi en fazla kişinin mutluluğunu sınırlayıcı ve belirleyici kabul ederek ikinci bir belirleyici önermekten de geri durmamıştır.

Haz ve acılar arasında bir mahiyet farkı gözetmeyen Bentham, bu duyguları sadece niceliksel olarak değerlendirmiştir. Bentham bu sebeple ardıllarının da eleştirisine maruz kalmıştır (Mill, 2017: 32). Bentham'ın bu durumu yadsıması teorisini zayıflatmış, bilimsellik iddiasına şüphe düşürmüştür. Ayrıca haz veya ıstırapın ölçülmesinin zorluğu hatta neredeyse imkânsızlığı faydacılar tarafından da kabul edilmek zorunda kalmıştır. Karar vermede başvurulmuş niceliksel ölçütlerin çokluğu ve karmaşıklığı, insan eylemlerine yol gösterecek, ahlaki rehber olabilme özeliği de oldukça zordur. Bu durumda teori kişilerin hangi eylemi seçmesi gerektiği konusunda çoğunlukla sessiz kalacaktır.

Bentham, bireysel haz ve acıları temele almış, toplumu bireylerin toplamından ibaret niceliksel bir yığın olarak kabul etmiştir. Bu durumda teori de toplumun faydasının asla bireyin faydasının önüne geçmemesi gerektiği düşünülür. Fakat teori sonuçta bunun tam tersi bir yargıya ulaşmış, toplumu birey hazlarının ve eylemlerinin belirleyicisi ve sınırlayıcısı kılmıştır. Toplumsal faydayı amaçlamakla yükümlü olanlar da haz ve ıstırap duygularının yönlendirmesiyle hareket ettikleri için toplumsal fayda karşısında kendi çıkarlarını öne çıkarmayacağı garanti edilemez. Dolayısıyla toplumsal faydanın ihlal etmeyeceğinin bir güvencesi yoktur. Bentham'a göre yasa korucusu tarafsız gözlemci konumundadır fakat tarafsız gözlemci olabilmesinin ahlaki temeli hakkında bir açıklama yapmamıştır. Bu durum karar verici hiçbir mekanizmanın herkes için neyin ne ölçüde iyi olacağını bilemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Bentham, insana özgü olan ahlaki duyguları insan ve hayvanlar arasında ortak olan haz ve acı prensibine dayandırmıştır. Oysa hayvanlarda fayda gördüğü şeylere yönelir acı duydukları şeylerden kaçınırlar. Bentham hayvanlarında acı çekmelerinden dolayı insanların onlara karşı davranışlarında da ahlaklılığın söz konusu olduğunu söylemiştir. Fakat hayvanlarda da haz ve acı duygusu olmasından dolayı hayvanların da ahlaklı olabilecekleri konusunda bir görüş belirtmemiştir. Eğer Bentham, ahlak teorisinde rasyonel bir temele veya akla yer vermiş olsaydı

böyle bir sorunla karşılaşması mümkün olmayacaktı. Bununla beraber teoriye içkin akli bir temellendirmenin bulunduğu fakat bu temellendirmeden bahsedilmediği düşünülebilir. Yine de haklı olarak teori ahlakın temellendirmesinde akıl, irade ve vicdan gibi insana özgü yetileri teorinin içeriğine katmamış olmasından dolayı eleştirilmiştir.

Bentham'ın teorisinde olanla olması gereken arasındaki ayrım net bir şekilde ortaya konulmamıştır. İnsan haz veren her şeye yöneliyor ve haz veren iyi oluyorsa bir başka deyişle zaten haz iyiyi belirliyorsun ve olması gereken bireyin duyguları sayesinde oluyorsa başka bir temellendirmeye olması gerekenden söz etmek abes olur. Bentham'ın teorisinde olanla olması gereken arasındaki ayrımın net bir şekilde ortaya konulmamış olması da eleştiri konusudur.

Bentham'ın hazları etkilediğini iddia ettiği fiziksel, siyasi, ahlaki ve dini hazların her birinin doğruluğu ve yanlışlığı tartışmaya açıktır. O halde yanlış bir etkiden her hâlükârda doğru bir hazzın çıkmasını beklemek ciddi bir tutarsızlık olarak görülebilir. Bentham, haz ve acı için "Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı haz ve acı belirler." (Bentham, 2017a: 37) diyerek bu iki duyguyu mutluluk için ölçüt olarak kabul etmişti. Ölçüt kabul edilen bir şeyin dahi belli sabiteleri bulunmuyorsa ve bir başka ölçüte göre kendini belirliyorsun o halde hazzın ve acının ölçülebilmesi veya öngörülebilmesi de oldukça zahmetli bir iş olacaktır.

Bentham ahlaki bireysel haz ve elem duyguları üzerinden inşa etmiş, daha sonra bu ahlak teorisi üzerine bir hukuk sistemi geliştirmiştir. Ardından bu hukuk sistemini bireysel hazların belirleyicisi kılmıştır. Dolayısıyla hukuku inşa eden hazlar, kendi eylemlerini belirleyecek ve sınırlayacak eylemleri kendileri üretmiş olmaktadır. Bu durumda hukuk duygulara değil duygular hukuka tabi kılınmaktadır. Bu durum hukuku belirleyici erkin kendi eliyle kendini sınırlaması olarak kabul edilebilir. Eğer Bentham hazların dışında toplum sözleşmesini de kabul etseydi bu sorun çözülebilirdi. Fakat Bentham, haz ve ıstırap duyguları dışında üçüncü bir belirleyiciye yer vermemiştir. Bentham'ın toplum sözleşmesini bilimsel bir temele dayanmadığı gerekçesiyle kabul etmemesi her ne kadar tutarlı olsa da güvenilir ve bilimsel yeni bir sınırlayıcı koyamaması eleştiri konusudur.

En fazla insanın mutluluğunu belirleyen yönetici erk tarafından bir konuda en fazla insanın en fazla mutluluğu belirlendikten sonra, öğrenen bireylere buradaki faydayı idrak edemese de olduğu gibi kabul etmek kalır ki bu durumun klasik ahlak eğitimde değer aktarımı anlayışının ötesinde bir sonuç doğurmayacağı açıktır. Ahlak eğitiminde çocuk yetişkin gibi değildir ve genel fayda için bireysel faydadan vaz geçmeyi kabule yanaşmaz. Bu durumda çocuğun ahlak eğitiminde izlenecek yol toplum faydasını özendirme ve içselleştirme yönünde sempati ve antipati anlayışının ötesine geçmez. Oysa Bentham sempati ve antipati temelli ahlak anlayışını eleştirmişti. Sonuç olarak uygulamada bu anlayışın dışına çıkamadığı görülmektedir.

Faydacılık ilkesinin doğru ile özdeşleştirilmesi eleştirilmiş ve bu durumda çok tehlikeli sonuçlar ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Örneğin yalan söylemenin faydalı olarak kabul edildiği durumlarda yalan söylemek ahlaki olarak kabul edilebilir mi sorusu gündeme gelmektedir. Bireysel olarak her yalan bir fayda gözetilerek söylenmektedir. Aynı şekilde toplumun faydası için de yalana gerek duyulabilir. Bununla beraber herhangi bir durumda masum insanı mahkûm etmek en çok kişinin mutluluğu gözetilerek yararlı görülüyorsa bu durumda masum insanın mahkûm edilmesi etik kabul edilecektir.

Ahlak eğitimi, bir toplumun hayatı anlamlandırma, algılama ve değerlendirme anlayışına uygun olmalıdır. Bu uygunluk ne kadar fazlaysa, eğitim uygulamaları da o kadar tutarlı ve etkili kabul edilir. Toplumun ahlak anlayışı ve uygulamalarında idealist, realist, dini ya da rasyonel ahlak

anlayışlarında olduğu gibi sabit değerlerle şekillenmiş bir yapı söz konusuysa ahlak eğitiminin de bu düşünce sistemleri doğrultusunda verilmesi uygun olur. Bu yapıdaki bir toplumun zorunlu eğitim programlarında ampirik temelli faydacı bir ahlak eğitimi uygulamaya sokmak bir dayatma olarak algılanacaktır. Bu durum toplum içerisindeki ahlak algısını ve kültür çatışmasını da etkileyecektir. Zorunlu eğitim programlarında toplumsal kültürü yansıtmayan bu tür uygulamaların kültür aktarımından çok kültürel dejenerasyonu artırdığı görülmektedir. Bu sebeple eğitimde temel alınan ahlak teorilerinin, toplumun değer ve öğretilerine uygun olması önemli görünmektedir. İster inanç isterse felsefi temelli olsun adalet, hakkaniyet, merhamet, doğruluk, diğerkâmlık gibi sabit ahlaki ilkeleri olan bir topluma, uygulamada hiçbir sabitesi bulunmayan fayda temelli bir ahlak eğitimi zorunlu kılmanın, toplumdaki ahlaki değerlerin farklılaşmasına ve kuşaklar arası çatışmaya zemin hazırlayacağına göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca bu durum realist, idealist veya dindar bir topluma faydacı bir anlayışı dikta ettirme şeklinde anlaşılır. Özellikle ülkemizde olduğu gibi eğitim programlarının ve uygulamalarının merkezi sisteme göre belirlendiği toplumlarda eğitimde esas alınan ahlak felsefesinin titizlikle belirlenmesi ve toplum vicdanına uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde toplumun ahlak anlayışını zorla değiştirmeye ve tek bir felsefi anlayışı dayatmaya yönelik totaliter bir eğitim anlayışı ile karşılaşılır. Gerek dini gerekse kültürel olarak sabit değerlerin daha fazla olduğu toplumumuzda yararlı ahlak anlayışının ve bu anlayış üzerinden şekillenen ahlak eğitiminin toplumun beklentilerini karşılamayacağı düşünülmektedir.

Bentham'ın düşüncesinde adalet ve diğer erdemler gibi ulaşılması gereken evrensel ahlak yasaları yoktur. Bentham her ne kadar fayda ilkesinin evrensel olduğunu iddia etse de bu evrenselliğin sabit bir uygulaması olmadığı görülmektedir. Bu düşünce ahlak anlayışını rölativizmin insafına bırakmak olarak anlaşılır. Bu durumda çalışmalarını Jean Piaget'in ahlak gelişim düzeyleri üzerine bina eden ve detaylandıran Kohlberg olmak üzere, ahlak gelişimi üzerine çalışma yapmış birçok araştırmacıya göre Bentham'ın geliştirmiş olduğu ahlak teorisinin birçok açıdan yetersiz kaldığı görülmektedir. Çünkü Kohlberg'in ahlak yaklaşımı deontolojik ve evrensel sabiteleri olan bir yaklaşımdır. Bentham'ın yaklaşımı ise daha çok teleolojiktir. Kohlberg ahlak gelişiminin en üst aşamasında bireyin sabit değişmez ahlaki ilkelere ulaşacağını söylemiştir. Bentham'da ise ahlak toplumsal uzlaşının ötesine gidemez. Bu sebeple Kohlberg'e göre Bentham'ın teorisi geleneksel düzeyin ötesine geçememiş, bireyin ahlaki düzeyi yasa ve düzen uyumu basamağında kaldığı için gelişimi eksik görülmüştür.

Bentham, eğitimde bireyi mi yoksa toplumu mu esas aldığı açık olarak belirtmemiştir. Ahlakı bireysel hazlar üzerinden değerlendiren Bentham'ın öğretimde öğrencinin bireysel ilgi, istek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesini esas kabul edeceği düşünülebilir. Bununla beraber "en fazla kişinin en fazla mutluluğu" prensibinin, eğitimde toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına daha fazla vurgu yaptığı görülür. Bu bağlamda toplumsal standartlar içerisinde ahlaki değerler okulda ahlak eğitiminin ana gövdesini oluşturacak ve bu şekilde eğitim ortamları ahlak ve değerleri belirlemede bir ölçüt olabilecektir. Onun bireyden çok topluma vurgu yapması eğitimde bireysel ilgi, istek ve kabiliyetlerin geliştirilmesi esasına ket vurabilir. Ahlak eğitimi bireysel pratiklerle inşa edilmediğinde haz ve birey merkezli eğitimden bahsetmek zor görülmektedir.

Bentham'ın fayda temelinde geliştirdiği ahlak anlayışı ardılları tarafından da eleştirilmekle beraber daha sonraki süreçte eksiklikleri büyük ölçüde giderilmiş ve pragmatist ahlak anlayışının doğmasına büyük katkı sunmuştur. Pragmatik ahlak eğitiminin değerlendirilmesi başka bir çalışmanın konusu olacağı için bu çalışmada yer verilmemiştir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri*. Remzi Kitapevi.
- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk ahlakı*. İnkılap Yayınları.
- Akdağ, B. (2006). Eğitim Felsefesinde İnsanı Görme Tarzı. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 90,2-6.
- Akdemir, F. (2020). *Bir ahlak öğretisi olarak faydacılık-utilitarizm*. Elis Yayınları.
- Başdemir, H. Y. (2009). *Liberalizmin ahlaki temelleri*. Liberte Yayınları.
- Başok Diş, S. (2017). Bentham ve Mill'in klasik faydacılığı bağlamında mutluluk problemi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 7, 80-100.
- Bentham, J. (1962). Fragment on government. İçinde J. Bowring (Ed.), *The Works of Jeremy Bentham* (C. 1). Russel&Russel Inc.
- Bentham, J. (2008). Ahlak ve yasama ilkelerine giriş (A. Doğan, Çev.). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(4), 381-390. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/626771>
- Bentham, J. (2017a). *Ahlak ve yasama ilkeleri* (Ö. Saruhanoğlu & Uğur Kaşif Boyacı, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Bentham, J. (2017b). *Yasamanın ilkeleri* (B. Asal, Çev.). On İki Levha Yayıncılık.
- Billington, R. (1997). *Felsefeyi yaşamak* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Brunius, T. (1958). *Jeremy bentham'ın ahlaki*. Arta Sociologica, 3(1).
- Büyükhoca, K. (2021). Jeremy Bentham'ın faydacı ahlak anlayışı üzerine bir soruşturma [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Cevizci, A. (2008). *Etiğe giriş*. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). *Etik-Ahlak felsefesi*. Say Yayınları.
- Chazan, B. (1985). *Contemporary approaches to moral education: Analyzing alternative theories*. Teachers College Press.
- Çiftçi, Nermin (2007). Ahlak gelişimi, Ed. Alim Kaya, *Eğitim Psikolojisi içinde* (168-218).Pegem Yayıncılık
- Edelstein, W., & Nunner-Winkler, G. (1993). Einleitung. In W. Edelstein & G. NunnerWinkler & G. Noam (Eds.), *Moral und person* (pp. 7-30). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Elmalı, O. (2007). *G.E. Moore'da etik*. Arı Sanat Yayınevi.
- Epikuros, & Hayrullah Örs. (1962). *Mektuplara ve maksimler*. Remzi Kitapevi.
- Feldman, F. (2012). *Etik nedir?* (Ferit Burak Aydar, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Fidan, N., & Erden, M. (1992). *Eğitime giriş*. Feryal Matbaacılık.
- Güngör, E. (2000). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. Ötüken Yayınevi.
- Gürbüz, A. (1999). *Hukuk felsefesi açısından yararcılık teorisinin eleştirisi*. Beta Yayınları.
- Hobbes, T. (2008). *Leviathan* (Semih Lim, Çev.). Yapı kredi Yayınları.
- Kant, I. (2009). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi* (İonna Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kılıç, R. (1992). *Ahlakın dini temeli*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, R. (1996). Olgu ve değer problemi. *Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1).
- Kymlicka, W. (2003). *Siyaset felsefesine giriş* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001). *Ethik'in kısa tarihi* (H. Hünler & S. Z. Hünler, Çev.).
- Macit, M. H. (2020). Hazcı yararcılık ve J. Bentham'ın politika felsefesi. Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19(1), 80-96.
- Marcuse, H. (2020). Olumsuzlamalar: Eleştirel teori denemeleri. İçinde Betül Tatlı (Çev.), *Hedonizm üzerine* (s. 177). Ayrıntı Yayınları.
- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık* (Gökhan Murteza, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Moore, G. E. (1988). *Principia etika*. Prometheus Books.
- Murgan, T. (2007). *Understanding utilitarianism*. Acuman Publishing.
- Nozick, R. (2015). *Anarşi devlet ve ütopya* (Alişan Oktay, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Russell, B. (2002). *Batı felsefesi tarihi 3* (Muammer Sencer, Çev.). Say Yayınları.
- Scarre, G. (2002). *Utilitarisim*. Routledge.
- Scarre, G. (2003). *The problems of philosophy: utilitarianism*. Routledge.
- Stephen, L. (1900). *The english utilitarians* (C. 1). Duckworth Press.
- Şekerci, A. E. (Ed.). (2015). *Jeremy bentham. İçinde Doğu batıda düşüncenin serüveni; Yeniçağ düşüncesi*. İnsan Yayınları.
- Tepe, H. (2021, 29 Ocak). Utilitarizm (faydacı ahlak) nedir? Düşünce platformu. [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=WLIJ8TtffsM>
- Türer, C. (2009). *Pragmatizm'in doğruluk evi*. Bilimname, 17.
- Türer, C., & Aydın, M. (2019). "Utilitarianism" ve "Pragmatism": Farklar, ortak noktalar. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 121-149.
- Veuglers, V. & Vedder P. (2003). Values in Teaching, *Teachers and Teaching, Theory and Practice* 9(4). 377-389.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Bentham is considered the founder of the theory of utilitarianism. Bentham both systematized utilitarianism and made it public policy. His understanding of science is a secular understanding based on experiments and observations and facts in an empiricist framework. Bentham's understanding of politics and law has been shaped by his pragmatic ethics. Bentham aimed to establish morality, politics and law on scientific foundations and to reach immutable scientific laws in this way. According to him, the human basis of utilitarianism is the desire for happiness, which he claims will be achieved by attaining pleasures. This feeling creates a tendency for people to desire what they see as beneficial and to stay away from what they see as harmful. Orientation towards the useful is considered good and therefore moral. The distinguishing principle of Bentham utilitarianism is the principle of "the greatest happiness of the greatest number". In the study, the pragmatic moral theory developed by Bentham was discussed in terms of grounding and theoretical evaluations were made in terms of moral education. The main question of the article is whether the basic fiction of Bentham's utilitarianism, which he realizes through individual pleasure, has changed when it comes to social goodness, and how it can be applied to moral education in the midst of this dilemma.

Methods

The method of the research was based on qualitative research methods. Due to the nature of the method, in the study, the questioner and interpreter of the problem and the effort to understand the form of the problem in its natural environment. Based on the qualitative method, this research was designed in a case study design and was handled with an interpretive approach. The study is limited to pragmatist theory of morality rather than Bentham's political, legal and economic views. In this context, the views of thinkers such as John Stuart Mill (date of death 1871), Richard Brandt (date of death 1997), who contributed to utilitarianism and gave a different perspective after Bentham, and the views of pragmatist thinkers who have great similarities with utilitarianism were not mentioned, only Bentham's intellectual situation in moral theory has been subjected to research. His understanding of utilitarianism was examined with a critical point of view by taking rational consistency as the criterion, and it was tried to reach a deep perception. In the research, data sets and text analysis method that emphasize the way of perception come to the fore. Document analysis; it was done according to the stages of reaching the documents, checking the originality, understanding the documents, analyzing the data, and using the data.

Literature

Mainly primary sources were preferred for the correct understanding of Bentham utilitarianism, In this context, Bentham's "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation" translated into Turkish with the title "Moral and Legislative Principles" in 2017 was used as the main source. In addition, Ahmet Cevizci's "Introduction to Ethics" and "Ethics-Moral Philosophy" books, and Ray Billington's "Living Philosophy" translated into Turkish by Abdullah Yılmaz were also examined. Ferhat Akdemir's book "Utilitarianism-Utilitarianism as a Moral Doctrine" and Kemal Büyükhoca's master's thesis titled "An Examination on Jeremy Bentham's Utilitarian Morality" completed in 2021, which have just been introduced to Turkish literature, are also Bentham's moral theory can be cited as examples of related studies. Likewise, Bentham's thought has been the subject of many articles and research, and relevant data in the field of philosophy and law have been analyzed and interpreted. It can be said that there are studies such as Sebile Başok Diş's "Happiness Problem in the Context of Bentham and Mill's Classical Utilitarianism", Celal Türer and Metin Aydın's "Utilitarianism and Pragmatism: Differences, Common Points". However, it has been observed that there is no original study that deals with the theory in the context of moral education.

Conclusion

The following results were obtained in the research. The principle of 'the happiness of the most people', which is accepted as Bentham's basic motto, cannot be comprehended by individual feelings of pleasure and pain, but the mind can. This situation

would be confusing utilitarianism built on the principle of hedonism with rationality and requires a different foundation. Calculating pleasure and pain and determining the benefit mathematically were considered very difficult or even impossible. According to Bentham, the law enforcement acts as an impartial observer. This situation has been criticized on the grounds that no decision-making mechanism can know what will be good for everyone and to what extent. In Bentham's theory, the distinction between what is and what should be is not clearly demonstrated. Although it is consistent that Bentham did not accept the social contract on the grounds that it is not based on a scientific basis, it is a matter of criticism that he could not put a new reliable and scientific limiter. The identification of the principle of utilitarianism with truth has been criticized in Bentham's theory. In Bentham's theory, it is not clear whether education is based on the individual or the society. His emphasis on the society rather than the individual may hinder the development of individual interests, desires and abilities in education. When moral education is not built with individual practices, it is difficult to talk about pleasure and individual-centered education. When the emphasis is placed on the social good rather than individual interest, pleasure and needs in the moral education of the child, moral education cannot go beyond the classical understanding of value transfer. In this case, moral education is shaped not by pleasure but by sympathy. In Bentham's thought, there are no universal moral laws to be reached like justice and other virtues. Although Bentham claims that the principle of utility is universal, it seems that this universality does not have a fixed application. This idea is understood as leaving morality at the mercy of relativism. Kohlberg said that at the highest stage of moral development, the individual will reach fixed and unchanging moral principles. In Bentham, on the other hand, morality cannot go beyond social consensus. For this reason, according to Kohlberg, Bentham's theory could not go beyond the traditional level, and his/her development was seen as incomplete because the moral level of the individual remained at the level of law and order harmony. In addition to all these, in order for the theory to be applicable in moral education, the general public should have a relative moral understanding and should not have moral constants. In societies with moral constants, a relativist-based moral education such as Bentham's moral theory may cause differentiation of moral values and cultural degeneration in the society.